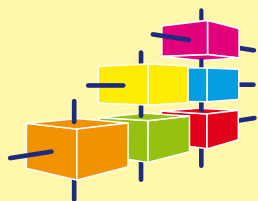

Opgroeien doe je maar één keer

Pedagogisch ontwerp voor het kindcentrum

Jeannette Doornenbal

Andere Tijden

Inclusief DVD:
De toekomst uitvinden.
Kindcentra in beeld.

Opgroeien doe je maar één keer

Pedagogisch ontwerp voor het kindcentrum

Jeannette Doornenbal

Hanzehogeschool Groningen, lectoraat Integraal Jeugdbeleid
Groningen, 2012

In opdracht van het project Andere Tijden in onderwijs en opvang

Met bijzondere dank aan

Dr Elly Singer,
ontwikkelingspsycholoog en pedagoog aan respectievelijk Universiteit
Utrecht en Universiteit van Amsterdam

Dr Marianne Boogaard,
onderwijsonderzoeker Kohnstamm Instituut en
associate lector Inholland

Dr Simone Doolaard,
onderwijskundige Rijksuniversiteit Groningen
en

<i>Tonny van den Berg</i>	Landelijk Steunpunt Brede Scholen
<i>Anki Duin</i>	project Andere Tijden in onderwijs en opvang
<i>Lesley de Groot</i>	Drieluik, Almere
<i>Johan Gelderloos</i>	Sterrenschool, Apeldoorn
<i>Harriëtte Griep</i>	Kinderstad, Tilburg
<i>Maria Jongsma</i>	Vyvoj
<i>Margot Koekkoek</i>	APS
<i>Peter Notten</i>	Korein, Eindhoven
<i>Irma Pieper</i>	Montessorischool, Zutphen
<i>Monique Rosens</i>	La Res, Enschede
<i>Carla Smits</i>	KinderRijk, Amstelveen
<i>Jos Smeitink</i>	SKE, Enschede
<i>Sebastiaan van Tongeren en</i>	
<i>Melle van Tricht</i>	Laterna Magica, Amsterdam
<i>Kris Verbeeck</i>	KPC
<i>Hanny Voskuijlen</i>	Gemeente Leeuwarden

Inhoud

Voorwoord	4
1. Over dit boekje: gescheiden werelden integreren	7
1.1 Aanleiding	7
1.2 Doel	8
1.3 Definitie.....	9
1.4 Aanpak	10
1.5 Opbouw	10
2. Wettelijke kaders en het overlapgebied	12
3. Pedagogisch fundament	14
3.1 Moreel kader of het kindcentrum als kleine samenleving	14
3.2 Pedagogische opdracht, waartoe?.....	15
3.3 Brede visie op ontwikkelen en leren	18
4. Een gezamenlijk pedagogisch werkkader	26
4.1 Werken in multidisciplinaire teams.....	27
4.2 Het ene kind is het andere niet: omgaan met pluraliteit	28
4.3 Nieuw tijdconcept	30
4.4 Nieuw ruimteconcept.....	33
4.5 Groepsamenstelling	37
4.6 Breed aanbod van opvoeding, opvang, onderwijs en ontspanning	39
4.7 Pedagogisch klimaat: regels, routines en rituelen	41
4.8 Samen kinderen volgen: meten en praten	42
4.9 Samenwerken met ouders en kinderen	43
5. Aan de slag: het speelveld	46
Literatuur en websites	50

Bijlage:

Achterin deze uitgave is de dvd *De toekomst uitvinden. Kindcentra in beeld* opgenomen.

De film brengt het dagelijks leven in een kindcentrum in beeld, met toelichting van Jeannette Doornenbal. In een animatie worden de kenmerken van een kindcentrum uiteengezet. De film is een samenwerkingsproductie van het project *Andere Tijden in onderwijs en opvang* en het APS.

Voorwoord

Toen wij Jeannette Doornenbal vroegen om vanuit pedagogisch perspectief een handreiking te maken voor kindcentra, konden wij niet vermoeden dat er zo'n mooi inspirerend beeld gecreëerd zou worden. Als eenmaal de droom is verwoord, wordt deze ook werkelijkheid. Dit boekje geeft aan waarom de beweging naar kindcentra een belofte is die we kinderen niet mogen onthouden. Hier leest u hoe die pedagogische samenwerking alle talenten van het kind raakt en langs welke weg dit gerealiseerd kan worden.

Jeannette Doornenbal schetst de pedagogische basis die ten grondslag ligt aan het kindcentrum, een belangrijke vernieuwing in de kinderopvang en het basisonderwijs. Overal in het land zijn al initiatieven genomen die leiden tot de eerste kindcentra. Kenmerk daarvan is dat opvang en onderwijs er intensief samen werken aan de ontwikkeling van het kind. Deze samenwerking kan veel toegevoegde waarde bieden, en dan gaat het niet alleen om praktische voordelen als het gemak van één adres. Er ligt een pedagogische ideologie aan ten grondslag. Daarover gaat dit boek, dat is uitgegeven door het project *Andere Tijden in onderwijs en opvang*.

Dit project is in april 2008 gestart door Het Kinderopvangfonds, dat in samenwerking met VOS/ABB, BOinK en de toenmalige MOgroep Kinderopvang de Initiatiefgroep Andere Tijden oprichtte. Later heeft de PO-Raad zich daar nog bij aangesloten. Sindsdien hebben we rondom de samenwerking tussen kinderopvang en primair onderwijs vele pilots

gesteund, de kennisdeling georganiseerd (met masterclasses, workshops, magazines en video's) en het maatschappelijk debat georganiseerd (met initiatieven als de Taskforce Kinderopvang Onderwijs en een kopgroep wethouders).

Uiteindelijk ging het project Andere Tijden natuurlijk niet alleen om een andere tijdsindeling maar om een rijk programma voor elk kind. Achteraf kan het motto misschien wel het beste omschreven worden als 'geen spaan talent verloren; niet van kinderen, niet van ouders en niet van medewerkers in onderwijs en opvang.' Samenwerking van kinderopvang en basisonderwijs is geen gemakkelijk opgave, gegeven de verschillen in systemen (wettelijk, financieel, cultureel) en gegeven de bezuinigingen. Een gedeelde visie op de ontwikkeling van het talent van onze kinderen plus het besef dat een kind maar één keer opgroeit, geven de energie om praktische bezwaren te overwinnen. Vanuit dat besef hebben wij Jeannette Doornenbal gevraagd die gedeelde visie uit te werken.

Jeannette heeft er een levendig verhaal van gemaakt. Van morele waarden voert het via lineaire en trage tijd, formeel en informeel leren naar praktische handreikingen om gezamenlijk stappen te zetten. Het is een juweeltje waar professionals en ouders mee aan de slag kunnen.

Gijs van Rozendaal
Voorzitter Het Kinderopvangfonds/Initiatiefgroep Andere Tijden in
onderwijs en opvang

1 Over dit boekje: gescheiden wereld integreren

1.1 Aanleiding

Opvoeden is een plicht, een verantwoordelijkheid die volwassenen niet kunnen weigeren. Want zonder opvoeding brengen we de toekomst in gevaar, die van de kinderen zelf en die van de samenleving als geheel. Investeren in en rondom kinderen is dus van uitzonderlijk belang. Dat is van alle tijden. Elke generatie zal staande op de schouders van de vorige generatie een eigen antwoord moeten vinden op vragen als: waartoe voeden we onze kinderen op, hoe kunnen we dat het beste doen, waar en met wie. Het kindcentrum is een eigentijds antwoord op de omstandigheden waaronder kinderen vandaag de dag opgroeien. Over het kindcentrum, deze nieuwe pedagogische omgeving voor kinderen, gaat dit boekje.

De gezinsomstandigheden waaronder kinderen van nu opgroeien, zijn veranderd. Door de toename van het aantal buitenshuis werkende moeders zitten kinderen vaker op de kinderopvang en buitenschoolse opvang. Het gevolg van de sectorale scheiding tussen opvang en onderwijs is dat de dag van kinderen versnipperd is en ouders heel wat moeten organiseren om voor goede opvang en vrijetijdsbesteding van hun kinderen te zorgen. Door het wegvallen van vertrouwde sociale netwerken, is er minder vanzelfsprekende sociale steun en zijn gezinnen meer op zichzelf aangewezen. Bovendien groeien steeds meer kinderen op in een eenouder- of samengesteld gezin.

Niet alleen de kinderwereld verandert. Ook de wereld waarin kinderen opgroeien, verandert. Kinderen van nu moeten kennis vergaren, mediawijs worden, zich een gezonde leefstijl eigen maken, emotioneel stabiel zijn, sociaal wellevend, het beste uit zichzelf halen, een democratisch burger worden. Deze veranderingen hebben gevolgen voor de eisen die er aan kinderen en dus aan opvoeding, opvang en onderwijs worden gesteld. Wij kunnen niet alles bij het oude laten en wachten tot de ijsberg is gesmolten. Er moet iets gebeuren. De ontwikkeling naar kindcentra is een eigentijds antwoord op deze veranderingen. Het kindcentrum is een integrale voorziening van opvang, onderwijs, welzijn en zorg waar kinderen worden opgevangen, onderwezen en opgevoed. Het is een vertrouwde plek waar kinderen van 0 tot 12 jaar zich kunnen ontspannen en ontwikkelen.

Steeds meer gemeenten, schoolbesturen en kinderopvangaanbieders oriënteren zich op het kindcentrum. Soms gaat het om een nieuwe voorziening, soms om een brede school die meer wil zijn dan een netwerk

.....

van instellingen; die integraal wil werken. Hun vraag is: waarom zouden we meerdere voorzieningen in stand houden als die met dezelfde kinderen en hun ouders werken? Een even voor de hand liggende als lastige ambitie. Want in de praktijk blijkt integraal werken niet vanzelf tot stand te komen. Om historische redenen is dat begrijpelijk. Van oudsher zijn het basisonderwijs, de kinderopvang en het peuterspeelzaalwerk gescheiden werelden. Ze vallen onder verschillende wettelijke kaders en financiële regelgevingen. Ze laten zich ook pedagogisch niet zomaar verenigen, omdat ze verschillende begrippenkaders gebruiken. Onderwijs is verplichte tijd, opvang is vrije tijd. Op school leren kinderen vooral formeel, in de kinderopvang informeel. Op school staan de kernvakken centraal, in de kinderopvang sport-, spel en creatieve activiteiten. Desalniettemin groeien die twee werelden steeds meer naar elkaar toe. De motie Van Aartsen/Bos heeft daarin een stimulerende rol gespeeld. Sinds augustus 2007 zijn schoolbesturen wettelijk verplicht om te voorzien in een dekkend dagarrangement als ouders hierom vragen. Steeds vaker duikt in dit verband de term kindcentrum op. Inmiddels is er een groep koplopers Kindcentra in het veld actief. Deze onderwijsbestuurders en kinderopvangaanbieders geven aan behoefte te hebben aan houvast bij de richting en inrichting van een kindcentrum. Het is een zoekproces waarvan de uitkomst niet vaststaat. Tijdens dat zoekproces worden ze geconfronteerd met vragen op organisatorisch, financieel, juridisch en personeel vlak. Maar bovenal ook met pedagogische vragen: hoe kunnen we ons kindcentrum zo bouwen en inrichten dat dit meerwaarde heeft voor kinderen en hun ouders? Hoe kan een integraal ontwerp voor de dag van kinderen eruit zien? Een dag die de ontwikkeling van individuele kinderen stimuleert en aansluit bij de behoeften en verwachtingen van de ouders? Wat bied je dan aan, hoe bied je het aan en hoe kom je samen tot een integraal aanbod en een eenduidige aanpak? Opgroeien doe je maar één keer. Die tijd kunnen kinderen niet overdoen. Dan moeten we wel de goede dingen doen. In het belang van kinderen, hun toekomst en de wereld van morgen. Investeren in de kindertijd is dus absolute noodzaak.

1.2 Doel

Het doel van dit boekje is om leidinggevenden in kinderopvang en basisonderwijs te ondersteunen bij de ontwikkeling van hun kindcentrum. Het biedt houvast bij de pedagogische richting en inrichting van het kindcentrum. Voor het pedagogisch ontwerp van een kindcentrum bestaat geen receptenboekje, geen blauwdruk. Kindcentra zullen zelf moeten uitvinden wat en wie ze willen zijn voor kinderen en ouders en hoe ze

.....

.....

willen werken. Daarom gaat deze publicatie vooral over de pedagogische vragen die leidinggevenden, teams en individuele professionals tegen kunnen komen als ze besluiten een integrale voorziening te ontwikkelen. En het laat zien welke pedagogische principes gebruikt kunnen worden om weloverwogen keuzes te maken.

1.3 Definitie

Het kindcentrum is een grote stap in de ontwikkeling naar inhoudelijke en organisatorische samenwerking tussen basisonderwijs, kinderopvang en vrijetijdsbesteding. Er zijn nog maar weinig kindcentra operationeel, maar op steeds meer plaatsen wordt eraan gewerkt, zoals blijkt uit het magazine *Wij maken werk van kindcentra, portretten van pioniers (Project Andere Tijden in onderwijs en opvang, 2012)*. Kenmerkend voor kindcentra is dat de scheidslijnen tussen onderwijs, kinderopvang en peuterspeelzaalwerk zijn opgeheven. En dat er wordt samengewerkt met de omgeving van kinderen: met ouders, vrijetijdsvoorzieningen in de buurt en een zorginstelling.

De Initiatiefgroep *Andere Tijden in onderwijs en opvang* spreekt van een kindcentrum als er sprake is van één organisatie waar uiteenlopende professionals op basis van een gezamenlijke missie en visie werken aan de ontwikkeling van kinderen tussen 0 en 12 jaar. Op grond daarvan heeft een kindcentrum de volgende kenmerken:

1. Eén visie.
Iedereen die in het kindcentrum werkt, heeft dezelfde visie op de wijze waarop kinderen leren en zich ontwikkelen. Dit is het fundament van het kindcentrum. Kinderen leren en spelen, binnen en buiten schooltijd, in het kindcentrum en kunnen daar hun talenten in de volle breedte ontwikkelen.
 2. 0 tot 12 jaar.
In het kindcentrum komen baby's, peuters, kleuters en kinderen tot 12 jaar. Zij worden vanuit een doorgaande ontwikkelingslijn gevolgd en er zijn individuele ontwikkelingsplannen.
 3. Breed aanbod.
Het kindcentrum biedt onderwijs en opvang, maar ook sport, muziek of spel. Met verplichte en vrijwillige onderdelen waaruit ouders en kinderen kunnen kiezen.
 4. De hele dag, het hele jaar open.
Het kindcentrum is de hele dag geopend, van zeven tot zeven. De dagindeling kenmerkt zich door rust en een goede balans van inspan-
-

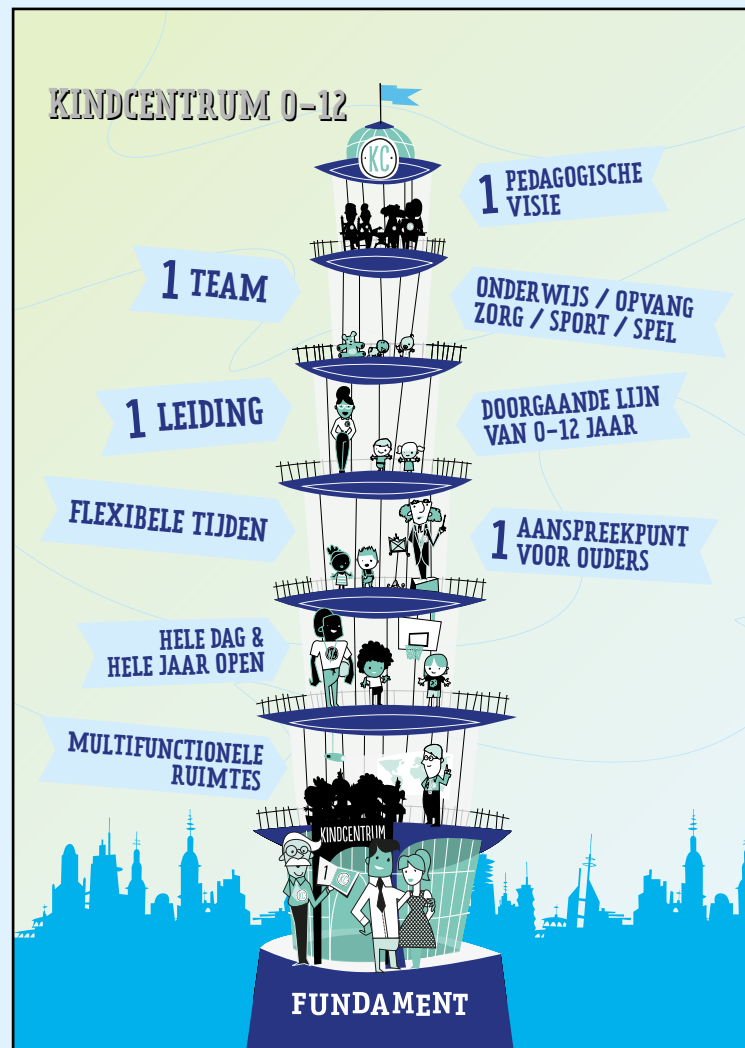
ning en ontspanning. Sommige kindcentra zijn het hele jaar door open en bieden in overleg met de ouders flexibele vakanties.

5. Eén organisatie met één team.

Leerkrachten, pedagogen, pedagogisch medewerkers en vakleerkrachten vormen één team. Zo nodig halen ze deskundigen van buiten naar binnen. De organisatie heeft een eenhoofdige leiding, één beleid en is gehuisvest in een multifunctioneel gebouw.

6. Eenduidige communicatie met ouders.

Ouders hebben met één organisatie te maken. Ze hoeven niet apart afspraken te maken met de school, de kinderopvang of peuterspeelzaal. Er is één aanspreekpunt.

Illustratie: Bas Tiemes

1.4 Aanpak

Bij het schrijven van een pedagogisch ontwerp voor het kindcentrum is aangesloten bij het bestaande pedagogisch kader 0-4 jarigen van Singer en Kleerekoper (2009) en het pedagogisch kader voor 4-13 jarigen van Schreuder en anderen (2011). Beide kaders bevatten pedagogische doelen en middelen voor de opvang. De relatie van de opvang met het onderwijs komt daarin minder aan de orde. Dat gebeurt in deze uitgave. De inhoud is tot stand gekomen in samenspraak met zowel de wetenschap als de praktijk. De concepttekst is besproken met drie wetenschappers die de 'state of the art' in de velden van opvang en onderwijs goed kennen. Zij hebben de tekst getoetst aan hun kennis en inzichten, en aanvullingen en correcties voorgesteld. De herziene tekst is vervolgens in een rondetafelgesprek voorgelegd aan de koplopers, die dagelijks ervaringen opdoen in het bouwen aan hun kindcentrum. Hen is gevraagd of zij denken dat dit ontwerp daarbij behulpzaam kan zijn en welke waardevolle voorbeelden zij willen inbrengen.

1.5 Opbouw

Deze publicatie bestaat uit vier hoofdstukken. Het begint met een korte beschrijving van de twee wettelijke kaders voor onderwijs en kinderopvang in hoofdstuk 2. De conclusie is dat de kaders verschillen, maar elkaar wel overlappen. In de hoofdstukken 3 en 4 wordt vervolgens het pedagogisch ontwerp voor dat overlapgebied uitgewerkt.

Hoofdstuk 3 gaat over het pedagogisch fundament. Hier worden vragen gesteld als: Welke waarden willen we voorleven en naleven? Wat zien we als onze pedagogische opdracht en wat is onze visie op ontwikkelen en leren? Het pedagogisch fundament dient als een soort kompas dat richting geeft aan de keuzes en afspraken die gemaakt moeten worden. Daarover gaat hoofdstuk 4, het pedagogisch werkkader. Dit hoofdstuk is het meest praktisch. Hier worden de praktische pedagogische vragen behandeld, die opkomen als je besluit om een kindcentrum in te richten. Hoe delen we de dag in? Wat vraagt het van onze ruimtes wanneer kinderen meer tijd op de dag in een instelling verblijven? En ons personeel? Wat moeten de medewerkers kunnen en kennen? Want we weten dat het mensenwerk is. Gaan we samen een programma maken van educatie en ontspanning en hoe ziet dat er dan uit? En hoe gaan we met ouders om? Doen we dat nu niet op dezelfde manier? Hoofdstuk 5 bevat een checklist van vragen, die is opgebouwd uit de onderwerpen die in de hoofdstukken 3 en 4 zijn behandeld. Het zijn vragen die bij het pedagogisch ontwerp beantwoord moeten worden en die in de teams zijn te gebruiken om samen te praten over de pedagogische aspecten van het kindcentrum. Waar mogelijk zijn praktijkvoorbeelden ter illustratie, verduidelijking en inspiratie verweven in de verschillende hoofdstukken.

2 Wettelijke kaders en het overlapgebied

De kinderopvang en het basisonderwijs vallen onder verschillende wettelijke kaders. Het basisonderwijs valt onder de Wet primair onderwijs (1985); de kinderopvang onder de Wet kinderopvang (2005). Wat is de kern van deze twee wetten?

In de Wet op het primair onderwijs staat dat het onderwijs een ononderbroken ontwikkeling van kinderen mogelijk moet maken, en wel op een breed terrein. De wet onderscheidt verschillende ontwikkelingsgebieden: cognitief, creatief, sociaal en lichamelijk. In de kernvakken wordt aandacht besteed aan deze gebieden. Die kernvakken zijn rekenen en wiskunde, taal, wereldoriëntatie, creatieve vakken, sociaal emotionele vorming, levensbeschouwing en bewegingsonderwijs. Aandacht voor burgerschapsvorming en sociale integratie is in 2006 aan de wet toegevoegd. Per kernvak zijn eindtermen vastgesteld. Scholen zijn verplicht kinderen systematisch te volgen, en waar nodig individuele aanpassingen te doen en extra begeleiding te bieden. Ook zijn basisscholen verplicht om ouders te informeren over de ontwikkeling van hun kind, de samenwerking met ouders te zoeken en daarvoor ouderbeleid te formuleren.

De kinderopvang moet wettelijk voorzien in:

- Samenwerken met ouders
- Bieden van veiligheid en verbondenheid
- Socialisatie en overdragen van waarden en normen
- Verwerven van sociale en persoonlijke competenties.

Het peuterspeelzaalwerk kent geen eigen wettelijk kwaliteitskader. Maar de sector onderschrijft wel het pedagogisch kader 0- tot 4-jarigen, waar pedagogen uit het peuterspeelzaalwerk aan mee hebben gewerkt. In 2010 is de Wet OKE (Ontwikkelingskansen door Kwaliteit en Educatie) aangenomen, die inzet op de harmonisatie van de kinderopvang van 0- tot 4-jarigen en het peuterspeelzaalwerk. De wet stimuleert vrijwillige samenwerking tussen de voorzieningen voor jonge kinderen; formuleert een kwaliteitskader voor de voorschoolse periode, waar de onderwijsinspectie op moet toezien; en geeft gemeenten de opdracht om in de Lokaal Educatieve Agenda afspraken te maken met basisscholen, kinderopvang en peuterspeelzaalwerk over de voor- en voegschoolse educatie voor kinderen met (taal)achterstanden.

De kinderopvang (inclusief het peuterspeelzaalwerk) en het basisonderwijs hebben dus een eigen wettelijke opdracht. Maar het overlapgebied is groot. Ze haken op elkaar in en kunnen elkaar daarom juist versterken. Ten eerste zetten alle sectoren in op een doorgaande ontwikkeling van kinderen en het opsporen en 'wegwerken' van (taal)achterstanden in een zo vroeg mogelijk stadium. Ten tweede zoeken alle sectoren de samenwerking met ouders. In de derde plaats zijn het overdragen van waarden en normen en het ontwikkelen van sociale en persoonlijke competenties ook doelen voor het basisonderwijs. Tot slot zijn veiligheid en verbondenheid grondrechten van kinderen die bijdragen aan hun welzijn, wat bevorderlijk is voor ontwikkeling en leren.

De hamvraag is: is er een pedagogisch ontwerp te maken voor dat overlapgebied i.c. het kindcentrum voor 0- tot 12-jarigen? Uit welke elementen bestaat een pedagogisch ontwerp en zijn er pedagogische principes te formuleren waarvan we mogen verwachten dat zij de ontwikkeling van kinderen ten goede komen? Over die vragen gaan de volgende twee hoofdstukken.

3 Pedagogisch fundament

Zonder pedagogisch fundament raakt het kindcentrum op drift. Elke (groep) speler(s) krijgt dan de ruimte om te doen wat hij of zij wenselijk en belangrijk acht. Het pedagogisch fundament zorgt voor inhoudelijke koersbepaling voor alle spelers en daarmee voor samenhang en synergie. Een goed pedagogisch fundament bestaat uit drie elementen: een gedeeld moreel kader, een visie op de pedagogische opdracht en een brede visie op ontwikkelen en leren. Over deze drie aspecten gaan de volgende drie paragrafen.

3.1 Moreel kader, het kindcentrum als kleine samenleving

Elke vorm van samenleven – en het kindcentrum is een kleine samenleving – begint met de vraag: hoe willen we samenleven? Welke waarden willen we voorleven en naleven als collega's, voor ouders en kinderen? Het vormt het ethisch fundament van het kindcentrum, dat iedereen moet uitdragen en dat voelbaar is in alles. In de houding van professionals, de sfeer, de inrichting van de binnen- en buitenruimtes, de omgang met de kinderen en de ouders. Het is geen papier. Het zit in de haarvaten van het kindcentrum. Mogelijk lijkt het 'soft', maar het is buitengewoon belangrijk om over waarden te spreken en tot gedeelde waarden te komen. Want in het kindcentrum komen twee werelden samen, de kinderopvang en het onderwijs, met elk hun eigen historisch gegroeide waardestelsel. Die werelden zijn niet in een dag te verenigen. Dat gebeurt door het over waarden te hebben, niet alleen bij de start van het kindcentrum en in formele overleggen, maar continu en juist ook tijdens informele momenten gedurende de dag. Bijvoorbeeld als je het met een collega hebt over de vader van Sharon die zijn dochtertje altijd te laat ophaalt. Hoe kun je hierover denken en wat zou je kunnen doen? We zijn ons er niet altijd van bewust, maar waarden spelen een rol in al ons menselijk handelen. Ze hangen samen met onze intenties, onze beleving en emoties, oordelen en verwachtingen. En over morele kwesties kunnen de gemoederen hoog oplopen: ik vind het niet eerlijk dat ...; ik vertrouw je niet meer nu ... Morele verschillen moeten dus niet worden genegeerd, maar vormen een aangrijpingspunt om met elkaar in gesprek te raken en te blijven. Voorwaarde voor een moreel gesprek is dat de ander niet wordt veroordeeld, maar dat er oprechte interesse is in de overtuigingen van de ander. Praten over waarden, het samen (uit)vinden van gedeelde waarden, slaat een brug tussen die werelden en creëert een nieuwe cultuur en sociale orde in de gemeenschap van het kindcentrum.

De praktijk: kernwaarden

Korein, kinderopvang in Oost Brabant, is op weg naar kindcentra. Voor de samenwerking met het onderwijs formuleert Korein de kernwaarden: gelijkwaardigheid, ondernemend en op samenwerken gericht. Kernwaarden in relatie tot de kinderen zijn: ontwikkelingsgericht, ondersteuning en ontmoeten.

Opgetekend uit de mond van een schooldirecteur in Zutphen: "In Zutphen werken we als montessorischool nauw samen met de BSO. In de montessorischool zijn autonomie en zelfstandigheid van kinderen kernwaarden. Vanuit die waarden is het niet logisch dat de BSO om drie uur de limonade en de appeltjes al geschild heeft klaar staan. Ook in die details moet je dezelfde visie uitdragen."

Binnen elk kindcentrum moeten de medewerkers zelf de kernwaarden met elkaar bespreken en bepalen. Maar belangrijke waarden voor samenleven blijken in ieder geval:

- respect: niet oordelen en veroordelen: respectvolle omgang ook bij meningsverschillen;
- openheid: persoonlijke aandacht voor anderen (je kijkt naar anderen, iedereen voelt zich welkom en wordt uitgenodigd);
- integriteit (doen wat je zegt);
- professionaliteit: kinderen, ouders en collega's mogen verwachten dat er een vakman/vrouw aan het werk is.

Deze waarden leiden volgens Bryk en Schneider (2002), die jarenlang onderzoek deden naar de community schools in Chicago, tot kwaliteit in relaties: tot verbinding en relationeel vertrouwen. En waar relationeel vertrouwen in een gemeenschap groeit, daar groeit het welbevinden van kinderen, nemen hun prestaties toe en hun gedragsproblemen af. Overigens geldt ook voor de medewerkers dat zij meer plezier in hun werk hebben en beter presteren als het relationeel vertrouwen in de organisatie groeit.

3.2. Pedagogische opdracht: waartoe?

We zagen dat het kindcentrum niet kan zonder gedeeld moreel kader, zonder een set van waarden die het handelen richting geeft. Evenmin

.....

kan het zonder een gedeeld beeld van het waartoe. Waar willen we de kinderen van 0-12 jaar brengen die aan ons zijn toevertrouwd? Daarvoor formuleert het kindcentrum zijn integrale pedagogische opdracht, zijn ultieme doel.

De theoretisch pedagoog en hoogleraar Gert Biesta heeft recent een overtuigend en inspirerend wetenschappelijk betoog geschreven over wat hij ziet als de pedagogische opdracht van de school (2011). Zijn conclusies lijken mij ook van toepassing op het kindcentrum (vgl. ook Pols, 2012). Gezien vanuit het belang van kind en wereld vat hij de pedagogische opdracht namelijk breed op. Daarmee reikt hij alle medewerkers in het kindcentrum woorden aan om met elkaar te praten over de vraag: waartoe voeden we kinderen op?

Deelnemer aan de menselijke wereld

De eerste taak van het kindcentrum is om kinderen in aansluiting op en in verbinding met wat ze in hun gezin hebben meegemaakt en geleerd, de tijd en de ruimte te bieden om stapje voor stapje deelnemer te worden van de menselijke wereld. Jonge kinderen leren dat door in een veilige en uitdagende omgeving mee te mogen doen in alledaagse praktijken en interacties. Door kijken, luisteren, nadoen, contact maken. Dat noemen we informeel leren, wat direct al vanaf de geboorte begint. Het pedagogisch kader 0- tot 4-jarigen laat zien dat verzorgende activiteiten, zoals het verluieren van baby's, ook pedagogische situaties zijn. Pedagogisch medewerkers kunnen die momenten aangrijpen om oogcontact te maken met de baby, samen grapjes te maken en woorden te geven aan wat ze doen. Die alledaagse praktijk wordt steeds complexer: van het gezin naar de groep in het kindcentrum, van thuis naar straat en buurt, naar samenleving.

Door deel te nemen aan steeds complexere sociale verbanden bereiden kinderen zich voor op hun toekomstige deelname aan de democratische samenleving. Dat noemen we de socialisatiefunctie. Door in de groep met andere kinderen te leven, leren kinderen deel te zijn van een groep en daar aan bij te dragen, leren ze gezag te aanvaarden en gezag over zichzelf te krijgen, leren ze dubbel perspectief te nemen (zich te verplaatsen in de ander), te geven en te nemen, conflicten te beslechten met woorden.

Eerste stappen in de onderwijsloopbaan

De tweede taak van het kindcentrum is kinderen de ruimte en tijd te geven om hun eerste stappen te zetten in hun onderwijsloopbaan.

.....

.....

Onderwijsloopbanen bepalen in onze samenleving voor een groot deel de latere kansen op de arbeidsmarkt. Mensen die hoger eindigen op de onderwijsladder, maken meer kansen op een goede baan. Met het volgen van onderwijs bereiden kinderen zich dus voor op hun latere deelname aan de arbeidsmarkt. In onze samenleving gebeurt dat door het succesvol doorlopen van de lesstof, het curriculum, en door het halen van diploma's. Dat noemen we de kwalificatiefunctie. En daartoe moeten kinderen ook formeel leren. Om je met succes te kwalificeren, is een zekere werkhouding noodzakelijk: taakgerichtheid, plannen, concentratie en discipline.

Ook daarom is de socialisatiefunctie belangrijk. Informeel leren legt de voedingsbodem voor formeel leren en andersom. In kindcentra lopen formeel en informeel leren in elkaar over; er is geen onderscheid meer. Kinderen leren overal en altijd, in meer of minder informele settings. Doel van het kindcentrum is om alle momenten, ook de dagelijkse aan te grijpen om te kunnen leren.

De praktijk: kooklessen

In kindcentrum Mondomijn in Helmond, worden kooklessen aangegrepen om kinderen te leren over wegen, delen en vermenigvuldigen. Deze lessen zijn tegelijkertijd plezierige momenten van samenzijn en samendoen.

Een uniek persoon worden

Maar socialisatie en kwalificatie zijn niet voldoende. Een derde taak is, zoals Biesta zegt, kinderen te leren als uniek persoon in de wereld te komen, of anders gezegd: identiteitsvorming. Een taak die in het onderwijs door de nadruk op de kernvakken en opbrengstgericht werken op de achtergrond dreigt te raken. Een taak die in de kinderopvang, de zorg en het welzijnswerk meer aandacht krijgen. Om in de wereld te kunnen komen, hebben kinderen tijd en ruimte nodig om te mogen zijn. Om in begrensde vrijheid langzamerhand te kunnen ontdekken wie ze willen zijn. Dat doen ze door met elkaar hun eigen kinderwereld te ontwerpen met eigen regels en gebruiken. In die kinderwereld oefenen ze met het ontwerpen van hun toekomst. De filosofe Hannah Arendt wees in het klassieke essay *Crisis van de opvoeding* uit 1961 al op de dubbele functie van opvoeding en onderwijs. Volwassenen moeten aan de volgende generatie overdragen wat voor de vorige generaties van waarde is gebleken. Passende omgangsvormen, kritisch denken, geletterdheid, rekenen en wiskunde, kennis van de natuur en cultuur. Maar ze moeten kinderen evenzeer in de gelegenheid stellen

.....

.....

om zich in een zekere mate van openheid voor te kunnen bereiden op een onzekere toekomst die ze zelf moeten ontwerpen. Dat doen ouders, opvoeders en leraren niet voor ze. De toekomst is niet maakbaar. Kinderen oefenen voor hun eigen toekomst in het hier-en-nu, het leven van alledag. Daar is tijd voor nodig. De filosofe Joke Hermsen onderscheidt in *Stil de tijd*, in navolging van de klassieke Grieken, twee dimensies van tijd (2010). De lineaire tijd van hoger en sneller en presteren. En een diepere laag van de tijd, de tijd als duur. Het is de trage tijd die volgens haar creativiteit en verbeelding mogelijk maken. In het kindcentrum moet aandacht zijn voor beide tijdsdimensies. Tijd om hogerop te komen. En tijd om te mogen zijn, om te vergeten (tijdens het spelen) of te verdoen (terwijl je je verveelt).

Het kindcentrum heeft dus een drievoudige pedagogische opdracht. Kinderen moeten er op hun manier in de wereld kunnen komen en de ruimte en tijd krijgen om zich voor te bereiden op hun toekomst door het leren van sociaal gedrag en kennis. Dat gebeurt in eerste instantie vooral informeel en in de trage tijd. Door ervaringen op te doen in het leven van alledag, door mee te doen aan activiteiten, door te spelen met de dingen om je heen of samen met andere kinderen. Vanaf het vierde jaar wordt in het kindcentrum het informele leren meer en meer vervangen door het formele leren en stappen kinderen in de lineaire tijd. Maar nooit volledig. De trage tijd en het informele leren moeten met het oog op de drievoudige pedagogische opdracht een plaats blijven houden.

3.3. Brede visie op ontwikkelen en leren

Om handen en voeten te geven aan deze opdracht, is het nodig dat professionals met elkaar een visie hebben op ontwikkelen en leren. Er is, om het anders te zeggen, een gezamenlijke taal nodig om over kinderen te praten. Hoe kijken we naar kinderen? Wat denken we dat ze nodig hebben en hoe denken we hen dat het beste te kunnen bieden? Door de scheiding in sectoren en in opleidingen, is die gezamenlijke taal er (nog) niet. Daarom zal het kindcentrum die 'taal' moeten uitvinden. Om tot onderling begrip te komen is het belangrijk om elkaars beelden en verwachtingen over kinderen, opvoeding, onderwijs en opvang te delen. En je zult op zoek moeten gaan naar algemene concepten van ontwikkelen en leren die voor iedereen van waarde zijn, begrijpelijk en hanteerbaar.

De praktijk

Kindcentra kiezen voor verschillende benaderingen van ontwikkeling en leren. Hieronder enkele voorbeelden uit de praktijk.

De *Sterrenschool* in Apeldoorn kiest voor het concept Ontwikkelings Gericht Onderwijs. Uitgangspunt is dat kinderen hun talenten ontwikkelen en elk kind de ruimte krijgt om zich in zijn eigen tempo te ontwikkelen. OGO is een manier van werken die ervan uitgaat dat kinderen leren van ervaringen, zowel in als buiten schooltijd. Het gaat om meer dan kennis vergaren. Het gaat ook om leren te onderzoeken, samen te werken, resultaatgericht te werken, elkaars kwaliteiten te zien en te gebruiken. De leerkracht werkt, speelt en onderzoekt mee. Hij/zij observeert en registreert de ontwikkeling van de kinderen en zet stappen om ze verder te helpen. Doordat de pedagogische medewerkers tijdens de schooltijden assisteren bij het onderwijs, wordt het eenvoudiger om tijdens de opvanguren aandacht te besteden aan onderwijsgerelateerde activiteiten. Zoals het maken van huiswerk of het verder uitdiepen van een onderwerp dat onder schooltijd is behandeld.

Laterna Magica in IJburg Amsterdam wil geen splinter talent van kinderen verloren laten gaan. Daarvoor kiest dit kindcentrum voor het brede leerconcept van Natuurlijk leren. Het motto is hier: spelen is leren en leren is spelen. In het natuurlijk leren wordt er een beroep gedaan op meerdere intelligenties. Differentiatie van het leerproces is een gegeven. Kinderen werken op hun eigen niveau en hebben een eigen ontwikkelingsplan. Ook worden kinderen uitgedaagd om actief te leren en zelfstandig op pad te gaan, zoveel mogelijk in reële maatschappelijke contexten.

De kinderopvang van Kindercampus *Wandelbos* in Tilburg werkt vanuit de ontwikkelingsprincipes van *Reggio Emilia*. Uitgangspunt is het perspectief van het kind. Door te kijken en te luisteren moet je daarop inspelen. Die werkwijze past prima bij het belevingsgerichte onderwijs van de school.

Een brede benadering van ontwikkelen en leren gaat niet over het leren van vakspecifieke kennis of vaardigheden, maar over meer algemene concepten. Welke principes kunnen we hiervoor formuleren? Ontwikkeling is een dynamisch, niet lineair en complex proces.

.....

Ontwikkeling is dynamisch van aard, omdat het veranderlijk is. Gedrag van kinderen kan variëren, afhankelijk van de omgeving. Een moeder vertelt dat Thijs thuis vrijuit praat over wat hij heeft meegemaakt; op de opvang hoor je hem niet tijdens de tafelgesprekjes. Of Merel, die in een aangeboden activiteit moeilijk tot aandacht en concentratie komt, terwijl ze in de schoolband altijd actief meedoet. Brian slaapt makkelijk in op de babygroep, thuis kan hij lang en erbarmelijk huilen. Gedrag staat dus niet vast. In de tweede plaats is ontwikkeling niet lineair, maar grillig van aard. We zien dat kinderen sprongen voorwaarts maken in hun ontwikkeling. Het duurde lang voordat Marloes haar eerste woordjes kon zeggen. Maar toen ze dat eenmaal kon, leerde ze het spreken rap. Kinderen kunnen ook terugvallen en het geleerde verliezen. Tot slot is ontwikkeling complex van aard. Het wordt bepaald door een netwerk van factoren die op elkaar inwerken. In een lezing typeerde Jan Derksen, hoogleraar klinische psychologie in Nijmegen, ontwikkeling als een 'biosocialepsychologische hutspot', waarvan we bij lange na nog niet weten hoe die in elkaar zit. We hebben te maken met factoren in het kind zelf (aanleg), in de relatie tussen het kind en zijn directe omgeving (het gezin, de groep op het kindcentrum, leeftijdgenoten), in de relatie tussen de directe omgeving van het kind en het kindcentrum als geheel, en tussen het kindcentrum en de bredere omgeving (de buurt, samenleving). En met de wisselwerking tussen deze factoren, die elkaar kunnen versterken of juist verzwakken.

Nieuwsgierig en leergierig

Omdat ontwikkeling een dynamisch, grillig en complex proces is, is moeilijk te voorspellen wat de invloed is van het pedagogisch handelen. Het hangt met zoveel dingen samen. Toch is er een aantal ontwikkelprincipes te formuleren op basis van bestaande inzichten en kennis. Kinderen zijn van nature nieuwsgierig. Ze willen leren. Maar het gaat niet vanzelf. Ontwikkeling moet tot ontwikkeling worden gebracht. De omgeving is daarbij essentieel. Omgeving kan verschil maken. Daar zijn talloze voorbeelden van te geven. Zo werd onlangs wetenschappelijk bewezen wat opvoeders intuïtief al vermoeden, dat intelligentie niet vaststaat, maar beïnvloed wordt door de sociaal-culturele omgeving. Kinderen uit achterstandssituaties die opgroeien bij hoogopgeleide ouders met veel sociaal en cultureel kapitaal worden intelligenter dan hun evenknieën die deze culturele omgeving ontberen. Ook buurten kunnen verschil maken.

.....

.....

In sociaal sterke wijken waar mensen elkaar kennen en bijstaan, nemen de gedragsproblemen van kinderen af en wordt de opvoedkracht van ouders versterkt. In sociaal sterke wijken wordt ook minder kindermishandeling gerapporteerd. De opvoedingsstijl van ouders maakt verschil. Kinderen met sensitief responsieve ouders ontwikkelen in hun eerste levensjaar vaker een veilige hechtingsrelatie en een gevoel van basisvertrouwen dan kinderen die geen basisveiligheid hebben ervaren. En de gelegenheid krijgen om te leren maakt verschil. Kinderen die veel worden voorgelezen en die vanaf hun zesde jaar veel leesmeters maken, hebben betere taalprestaties dan kinderen die deze gelegenheid hebben gemist.

De kwaliteit van de interacties, en vooral de kwaliteit van de interacties die dichtbij kinderen plaatsvinden, de zogenaamde proximale processen, blijken verschil te maken voor de ontwikkeling van kinderen. De variatie tussen kinderen blijkt voor een belangrijk deel te worden verklaard door de kwaliteit van de interactie. En die wordt voor een belangrijk deel weer bepaald door de kwaliteit van het professionele handelen. Kindcentra moeten zich er dus bewust van zijn dat de kwaliteit van de interacties en de rol van professionals daarin van grote pedagogische betekenis kunnen zijn. De vraag is dan welke principes de kwaliteit van de interacties kunnen bevorderen.

Kind-kind interacties

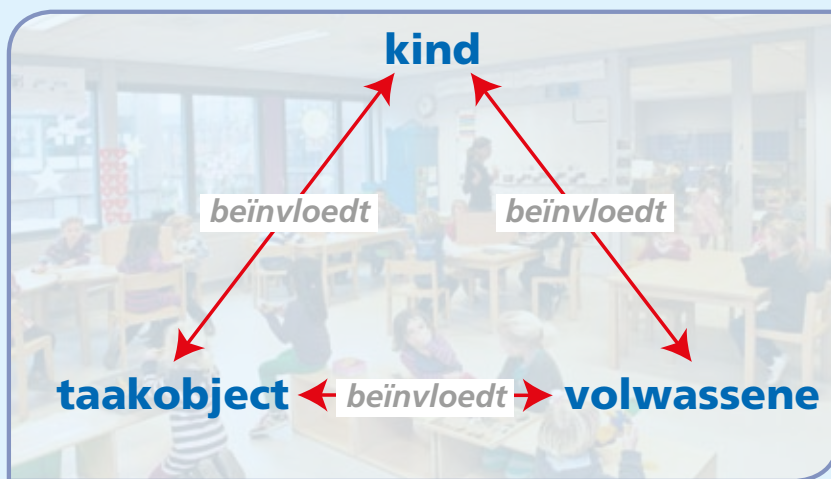
We zeiden al eerder dat er in het kindcentrum tijd en ruimte moet zijn voor kinderen om los van volwassenen interacties tot stand te brengen en zelf verantwoordelijkheid te krijgen voor de kwaliteit daarvan. Vrije situaties kunnen gepaard gaan met onveiligheid, met in- en uitsluiting, met plagen en pesten. Dat kan niet worden voorkomen. Die risico's moeten niet worden vermeden, maar moeten worden (h)erkend. Kinderen moeten de kans krijgen om hierin sociaal te leren. Daarom is het morele kader, het ethisch fundament van het kindcentrum zo van belang. Daarin leven professionals voor hoe je met elkaar samenleeft. Andere goede praktijken zijn peer mediation, dagelijkse onenigheden gebruiken als moreel denkvoer, leren dubbel perspectief te nemen door verhalen te vertellen.

De pedagogische interactie als driehoek

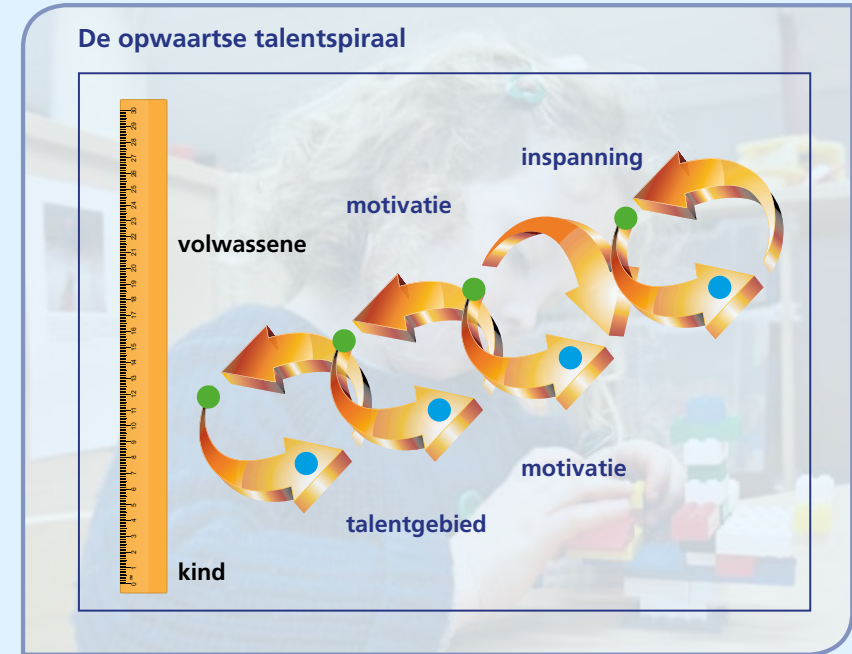
Pedagogische interacties moeten we volgens de dynamische systeemtheorie van de ontwikkelingspsycholoog Paul van Geert zien als een driehoek (zie figuur 1). De eerste punt van de driehoek is het kind, of een groep kinderen.

.....

De tweede punt is de ander: de volwassene, de leraar, de ouder, de pedagogisch medewerker. De pedagogische relatie is de lijn tussen die twee punten. De relatie is essentieel; het is een noodzakelijke voorwaarde voor ontwikkelen en leren. We weten dat voor de totstandkoming van de relatie de volwassenen de vier existentiële basisbehoeften van kinderen moeten kunnen (h)erkennen. De Groningse hoogleraar onderwijspsychologie Alexander Minnaert (2005) noemt: de behoefte aan competentie (ik kan iets); aan autonomie (ik mag er zijn), aan relatie (ik voel me veilig en vertrouwd) en aan engagement (wat ik doe is betekenisvol voor mij, *it makes sense*). Kinderen voelen zich gekend als volwassenen sensitief en responsief reageren op hun basisbehoeften. Maar in een pedagogische situatie is de relatie niet voldoende. Er wordt in die relatie ook altijd iets in het spel gebracht. Dat is de derde punt van de driehoek: een 'object' uit de wereld. Dat kan van alles zijn: gereedschap zoals een vork of een mes, de regels van een spel, over te dragen kennis. Hieronder valt het brede aanbod van het kindcentrum. De relatie tussen deze drie aspecten bepaalt de kwaliteit van de interactie. Kinderen hebben natuurlijk niet te maken met één interactie, maar met een heleboel interacties gedurende de dag en tijdens hun kindertijd. Interacties die weer met elkaar interacteren. De kans op een opwaartse spiraal van ontwikkeling neemt toe bij een toename van de kwaliteit van de interacties en de relaties tussen die interacties (zie figuur 2). Dat is in mijn ogen een adequate opvatting van wat een doorgaande ontwikkelingslijn is.

Figuur 1: Talentdriehoek (Steenbeek & Uittenbogaard, 2009)

Figuur 2: De opwaartse talentspiraal

Uitdagen, steunen en begeleiden

Wat zorgt voor kwaliteit van de interactie? Daarover presenteren we drie inzichten. Ten eerste moeten interacties kinderen voldoende uitdagen. Kinderen blijken meer vooruit te komen bij volwassenen die *hoge verwachtingen* van ze hebben. Dat is goed voor alle kinderen, en zeker voor hen die van huis uit minder meekrijgen, zoals migrantenkinderen en kinderen uit lagere sociaaleconomische milieus. We weten dat kinderen die van huis uit niet gewend zijn aan 'schooltaal', aan complexe zinnen en moeilijke woorden, vaak al op tweejarige leeftijd een achterstand hebben ten opzichte van de kinderen die van huis uit wel gewend zijn aan 'schooltaal'. Deze achterstand is moeilijk in te lopen als professionals lage verwachtingen hebben van hun mogelijkheden, juist vanwege het feit dat ze minder 'geletterd' zijn. De lage verwachtingen hebben dan het effect van een zichzelf waarmakende voorspelling. Maar let op: hoge verwachtingen gaan zeker niet alleen over leerprestaties. Hoge verwachtingen hebben te maken met hoop en vertrouwen, en met toekomstidealen. Vertrouwen in het kind en zijn toekomst. Dat is geen garantie voor 'succes', maar hoge verwachtingen induceren ontwikkeling.

Het koesteren van hoge verwachtingen moet gepaard gaan met het bieden van adequate *steun* en *begeleiding*. Zonder die steun zouden de hoge verwachtingen het zelfvertrouwen van kinderen kunnen schaden. Er loopt op dit moment een innovatief landelijk programma Talentenkracht, dat wordt ontwikkeld om de nieuwsgierigheid van jonge kinderen, hun sprankelcoëfficiënt, vast te houden en door te ontwikkelen. Voor Talentenkracht is een aantal principes voor het pedagogisch handelen geformuleerd; deze laten zien waar steun en begeleiding uit zouden kunnen bestaan. Bijvoorbeeld het stellen van open vragen dat het eigen denkvermogen stimuleert. Het bieden van ruimte om zelf op onderzoek uit te gaan. Geef kinderen de kans om oplossingen uit te proberen, te zien wat er dan gebeurt en daarover na te denken. Geef kinderen feedback en voldoende tijd en ruimte om te oefenen.

De vijf talentprincipes volgens talentenkracht zijn:

1. Iedereen is in principe talentvol en de ontwikkeling van een persoon kan alleen tot stand komen door de gebruik te maken van die talenten; dat geldt voor kinderen maar evenzeer voor leerkrachten, ouders, pedagogisch medewerkers.
2. Jonge kinderen zijn van nature nieuwsgierig, hebben een grote belangstelling voor de wereld om zich heen en een onderzoekende houding. Begeleiders (ouders, leerkrachten, pedagogisch medewerkers) staan voor de opgave om deze natuurlijke belangstelling en houding te herkennen, ruimte te geven en waar mogelijk te stimuleren.
3. Het zien van talentvol gedrag van kinderen, dit kunnen plaatsen in een ontwikkelingsperspectief en het daarnaar handelen is een motor achter de verdere ontwikkeling van talent bij kinderen.
4. Het is belangrijk dat de professional zich ontwikkelt tot Talent-expert, wat inhoudt dat de medewerker talentvol gedrag van kinderen kan zien, dit talentvol gedrag kan plaatsen in een ontwikkelingsperspectief en ernaar kan handelen (met als doel dit talent zo optimaal mogelijk te begeleiden en stimuleren).
5. Leren aan de hand van levensechte casuïstiek, case-based learning, is de beste manier om leraren, pedagogisch medewerkers, opvoeders en ouders "ogen te geven", te leren zien in een kader van talentontwikkeling.

Steenbeek & Uittenbogaard (2009).

Tot slot wordt de kwaliteit van de interacties bepaald door de kwaliteit van het object, door datgene wat in het spel wordt gebracht. Dat moeten we dus breed opvatten. Het object kan zijn de binnen- en buitenruimtes die pedagogische situaties voorordenen. Het kan ook betrekking hebben op de kennis van professionals, de opbouw en inhoud van het curriculum, de programma's en methodes die zij gebruiken. En het kan gaan over de spullen, spelen en materialen.

Het APS ontwikkelt een methode om kindcentra te ondersteunen bij hun ontwerp (Het huis, ontwerp by design). Het begint met visieontwikkeling; daarbij zijn vragen leidend als: wat willen we na x jaar zien bij onze kinderen? Wat doen ze dan?

4 Een gezamenlijk pedagogisch werkkader

Het pedagogisch fundament is een belangrijke bouwsteen, maar voor de integrale uitvoeringspraktijk in het kindcentrum niet voldoende. Om tot een coherent pedagogisch beleid te komen heeft een team - bestaande uit van oorsprong verschillende disciplines van opvang, onderwijs, welzijn en zorg - een gezamenlijk pedagogisch werkkader nodig. Een werkkader dat antwoord geeft op praktisch pedagogische vragen:

- Hoe werken we samen in ons team?
- Hoe gaan we om met verschillen?
- Hoe delen we de tijd in?
- Hoe delen we de binnen- en buitenruimtes – het gebouw- in?
- Hoe stellen we de groepen samen?
- Hoe ziet ons aanbod van binnen en buitenschools leren eruit?
Wat is het brede aanbod, inclusief voeding en verzorging?
- Welke regels, routines en rituelen hanteren we voor ons pedagogisch klimaat?
- Hoe volgen we kinderen?
- Hoe werken we hierin samen met ouders en kinderen?

Hieronder worden deze praktisch pedagogische vraagstukken toegelicht met de pedagogische principes die daarbij zijn te hanteren. Zoals gezegd, zal elk kindcentrum en elk team zelf antwoorden moeten vinden op deze vragen. Bij de keuzes die zijn te maken is het pedagogisch fundament het kompas. Evenals de context waarin het kindcentrum werkt: de buurt, de populatie kinderen en ouders. Kindcentra in sociaal zwakke wijken hebben een andere populatie kinderen dan kindcentra in wijken met goed opgeleide tweeverdieners. Kinderen van tweeverdieners hebben al veel uitdaging. Ze hebben te maken met de versnelling van de tijd van hun ouders. Terwijl kinderen uit gezinnen met minder cultureel kapitaal soms eerst tijd nodig hebben om te ontbijten en een gezonde maaltijd tussen de middag goed kunnen gebruiken. Van huis uit doen ze meestal weinig aan andere dingen, zoals sport, voetbal, muziekles. Het kindcentrum zou daar tijd voor moeten inroosteren, zodat ook deze kinderen kennis kunnen maken met de culturele rijkdom.

4.1 Werken in multidisciplinaire teams

Kenmerkend voor kindcentra is dat multidisciplinair samengestelde teams samen de verantwoordelijkheid dragen voor de dagelijkse uitvoering van het werk met kinderen en hun ouders. Dat is een grote omslag. Want gebruikelijk is dat professionals, leraren en pedagogisch medewerkers, hun werk doen onder de verantwoordelijkheid van de eigen instelling. In het kindcentrum zijn die scheidslijnen opgeheven. Dat gaat niet van de ene op de andere dag. In het magazine *Wij maken werk van kindcentra, portretten van pioniers (Project Andere Tijden in onderwijs en opvang, 2012)* staan goede praktijkvoorbeelden van hoe je samen aan het werk kunt gaan. Eén aansturing blijkt essentieel, maar niet voldoende. Teams die daadwerkelijk met elkaar aan de slag gaan, lopen onherroepelijk aan tegen de verschillende beroepssocialisaties. Een pedagogisch medewerker is opgeleid in een andere traditie dan een leraar basisonderwijs. Ze gebruiken verschillende woorden om over kinderen te praten, hebben andere beelden en verwachtingen, routines en gebruiken. Dat kan leiden tot wij-zij beelden en tot in- en uitsluiting. Die risico's moeten niet terzijde worden geschoven, maar worden herkend en uitgangspunt zijn van gesprek. Procesbegeleiding kan daarbij helpen. Een teamleider met moreel gezag evenzeer. Wat zeker ook helpt is om in de teams inhoudelijk met elkaar aan het werk te gaan. Zo leer je elkaar en elkaars werk kennen. Zo kom je tot werkafspraken over de uitvoeringspraktijk. Let wel: je hoeft niet alles eerst uitvoerig te bespreken en te bedenken (van missie, visie tot afspraken over het pedagogisch werkkader), voordat je aan het werk gaat. Soms helpt het om gewoon te beginnen en praktische stappen te zetten in de samenwerking. Al werkende kun je een pedagogisch werkkader met elkaar ontwikkelen. Iets doen met elkaar inspireert.

.....

De praktijk: integratie van teams

Kindercampus De Vuurvogel in Tilburg zet stappen op weg naar integratie tussen de teams van basisschool en kinderopvang. De medewerkers zijn begonnen om op onderdelen samen te werken, bijvoorbeeld rond visie- en teamontwikkeling, de inrichting van het gebouw, het zorgdossier en ouderbetrokkenheid. Werkers ontmoeten elkaar en leren elkaar kennen. De leiding faciliteert overlegmomenten tussen de onderbouw en de peuterspeelzaal/ kinderopvang, en tussen de bovenbouw en de bso. Er worden dwarsverbanden georganiseerd door samen te lunchen en bij elkaar te kijken. Zo werken ze langzamerhand toe naar één visie en één coherente pedagogische aanpak.

In de *Sterrenscholen* in *Apeldoorn* en *Almere* ontdekken leraren de waarde van de inbreng van pedagogisch medewerkers doordat deze als onderwijsassistenten actief meedraaien in de groep. Zij brengen andere kennis en vaardigheden mee die aanvullend zijn in de groep. Dit was voor allen een eyeopener.

Werken in multidisciplinaire teams doet een extra beroep op professionals. In een kindcentrum moeten ze niet alleen goed zijn in hun vak, ze moeten ook kunnen samenwerken over de grenzen van hun eigen vak heen. Dat vraagt om meer generalistische competenties. Hiervoor gebruikt de hoogleraar organisatiekunde Matthieu Weggeman het beeld van de T-shaped professional (2007). De verticale as van de T verwijst naar specialistische competenties, bijvoorbeeld pedagogische vaardigheden in de omgang met jonge kinderen of vakdidactische vaardigheden met betrekking tot rekenen. De horizontale as van de T verwijst naar generieke competenties, zoals reflexiviteit, communicatieve vaardigheden, planmatig en systematisch werken. Omdat de kwaliteit van de uitvoering van het werkkader staat of valt met de kwaliteit van de professionals, moeten kindcentra werk maken van de T-shaped professional in hun personeel- en professionaliseringsbeleid.

4.2 Het ene kind is het andere niet: omgaan met pluraliteit

Geen kind is hetzelfde, al groeien ze op in dezelfde wijk en hebben ze overwegend dezelfde sociaal-economische en culturele achtergrond. Omgaan met pluraliteit is dus een absolute voorwaarde voor elk kindcentrum.

.....

.....

Ten eerste maakt leeftijd verschil. Jonge kinderen staan voor andere ontwikkelingstaken dan oudere kinderen. Daarom hebben jonge kinderen een ander dagritme nodig, meer rust en regelmaat, meer fysieke uitdaging, tijd voor spel, voor rondtrekken en ontdekken. Ook oudere kinderen hebben een dagritme nodig van inspanning en ontspanning, maar de spanningsboog kunnen ze in het algemeen langer vasthouden, en dat moeten ze ook leren. Het kindcentrum zal bij de uitwerking van het werkkader rekening moeten houden met leeftijdsgebonden aspecten. Meestal kiest men daarom voor leeftijdsgebonden units. Bijvoorbeeld een unit voor kinderen van 0 tot 3 jaar; van 3 tot 6 jaar; van 6 tot 9 en van 9 tot 12 jaar.

De praktijk

Laterna Magica in Amsterdam en *Mondomijn* in Helmond hebben de kinderen verdeeld over drie units: kinderen van 0 tot 3 jaar; 3 tot 8 jaar en 8 tot 12 jaar. Elke unit heeft zijn eigen plek in het gebouw en zijn eigen team van medewerkers.

De gedachte hierachter is dat baby's en peuters een eigen veilige unit nodig hebben. Driejarigen kunnen echter al veel leren van de oudere kinderen, en meedoen met bepaalde activiteiten. Het stelt de oudere kinderen in staat om de jongere kinderen te helpen en hun verworvenheden in te zetten voor anderen. Kinderen vanaf acht jaar zijn prepubers. Zij zijn al een stuk zelfstandiger, willen meer zeggenschap over hun leven, en ze bereiden zich langzamerhand voor op de overgang naar het voortgezet onderwijs.

Ten tweede verschillen kinderen van elkaar in mogelijkheden en beperkingen. Het ene kind heeft meer structuur nodig dan het andere. Het ene kind houdt van leren, het is er ook goed in. Het andere kind heeft moeite met leren en is blij dat hij buiten kan spelen. Het ene kind is snel moe, terwijl het andere kind na een lange dag nog blaakt van de energie. Die variatie impliceert dat het werkkader van het kindcentrum niet kan bestaan uit één regime van tijd, ruimte, groepssamenstelling, aanbod en klimaat. Het werkkader moet kunnen inspelen op de variatie tussen kinderen, en een plaats bieden aan 'zorgkinderen'. De mate van differentiatie kan verschillen. In kindcentra waar gewerkt wordt met ontwikkelconcepten zoals natuurlijk leren en ontwikkelingsgericht onderwijs, is het aanbod volledig geïndividualiseerd.

.....

.....

Ten derde verschillen kinderen in gezinsachtergrond. Kinderen groeien op in een volledig gezin, een eenoudergezin of een samengesteld gezin. In een groot gezin met meerdere broertjes of zusjes of in hun eentje. Meestal zijn hun ouders zorgzaam en liefdevol. Maar er zijn ook ouders die overbeschermen, nalatig en/of gewelddadig zijn. Sommige ouders zijn sterk georiënteerd op leren en ontwikkelen, andere vinden dat helemaal niet belangrijk. Dit soort gezinsfactoren maakt verschil voor de kansen van kinderen. Kinderen ontwikkelen zich het beste als ze opgroeien in sociaal sterke buurten, bij ouders die zich competente en tevreden opvoeders voelen, die aandacht hebben voor hun kinderen en ook voor wat er buitenshuis gebeurt, die goed voor ze zorgen, die liefdevol en warm zijn en waar nodig grenzen stellen. Maar niet alle ouders kunnen dit. Kindcentra moeten dus met verschillende 'soorten' ouders om kunnen gaan. Niet veroordelen, want dat voelen kinderen, maar respectvol en betrokken. Huisbezoeken helpen daarbij. En soms moet je besluiten om in het belang van het kind de ouders wat op afstand te houden en niet extra te belasten. Bijvoorbeeld als ouders niet meer bij machte zijn om hun ouderschap uit te oefenen vanwege een verslavingsprobleem.

Het ene kind heeft met meer risicofactoren te maken dan het andere. Dat hoeft niet tot problemen te leiden, als de risicofactoren voldoende worden gecompenseerd door beschermende factoren (Nji balansmodel). Dat kan een fijn thuis zijn, een lieve oma, een goede vriend of intelligentie. Maar ook de omgeving, dus ook het kindcentrum zelf, kan een beschermende factor zijn. Een belangrijk pedagogisch principe is dus dat kindcentra inzien dat de pedagogische kwaliteit van het kindcentrum een beschermende factor is die een wereld van verschil kan maken voor de ontwikkeling van kinderen. Voor de ontwikkeling van alle kinderen is het essentieel dat het kindcentrum een veilige én uitdagende plek is, in fysiek, sociaal en psychologisch opzicht.

4.3 Een nieuw tijdconcept

Het kindcentrum dat de hele dag en het hele jaar open is, heeft een nieuw tijdconcept nodig. Er moet in de plaats van het 'oude' schoolrooster een ander plan komen voor de indeling en verdeling van de tijd voor opvang, onderwijs/educatie en vrije tijd, zodat er een doorgaande lijn ontstaat in de dag en door de jaren heen, waarbij kwetsbare overgangen goed worden begeleid. Rond het tijdvraagstuk speelt een aantal pedagogische

.....

dilemma's, waarover afspraken gemaakt moeten worden. Daarbij kan een aantal principes worden gebruikt:

- Balans tussen georganiseerde tijd en vrije tijd, dagritme van inspanning en ontspanning
- Balans tussen het begeleiden van overgangen en het naast elkaar laten bestaan van pedagogische praktijken.

Principe: balans tussen georganiseerde tijd en vrije tijd; dagritme van inspanning en ontspanning

Een bovenliggende vraag die rond het tijdvraagstuk telkens terugkeert, is: in hoeverre geven we kinderen zelf de tijd in handen of organiseren we die voor hen? In het kindcentrum gaat het niet alleen, zoals in de school, om het verplicht aantal uren, maar ook over de 'vrije tijd' van kinderen. Mag je kinderen hun vrije tijd afnemen door het in te vullen met allerlei activiteiten of extra uren (uitgebreid onderwijs)? Een hiermee samenhangende vraag is: hoe zorgen we voor een dagritme van inspanning en ontspanning? Natuurlijk moeten kinderen zich ook inspannen in het kindcentrum. De kleintjes moeten bijvoorbeeld leren hun spulletjes op te ruimen, zorgvuldig om te gaan met materiaal of op hun beurt te wachten. De kinderen in de basisschoolleeftijd moeten het curriculum doorlopen, de eindtermen halen. Basisscholen zijn verplicht om kinderen gedurende de acht schooljaren in totaal 7520 uren te geven (gemiddeld 940 uren per jaar). Kindcentra hebben vrije ruimte waarin ze zelf kunnen bepalen hoe ze die verplichte uren verdelen over de dag en de jaren. In de praktijk zien we dat de uren meestal in aaneengesloten blokken worden aangeboden; directeuren geven aan dat dit vooral om redenen van bekostiging gebeurt.

Niet alle kinderen halen de eindtermen in het daarvoor bestemde aantal wettelijke uren. Moet het kindcentrum dan van die kinderen meer inspanning vragen? Moeten ze meer uren per dag besteden aan leren, wat ten koste gaat van de tijd voor ontspanning? De boog kan niet altijd gespannen zijn. Er zijn op de dag momenten nodig van pauze, rust en ontspanning. En van vrije tijd die niet in handen is van volwassenen.

De praktijk

Dit schema is een tijdrooster voor enkele professionals van een kindcentrum Laterna Magica IJburg Amsterdam. Zij verzorgen met elkaar de hele dag voor de kinderen van één unit. De een werkt 's ochtends, de ander 's middags. In het schema lees je welke medewerker waar is en wat hij/zij daar doet. Kinderen kiezen in overleg met de coach welke onderdelen ze volgen.

Veel afspraken met kinderen liggen voor een langere tijd vast. Bijvoorbeeld: het kind weet dat hij elke dag naar de leesclub gaat en die start voor alle leesclub-kinderen om 9 uur in de workshopruimte met juf Sanne. Andere afspraken worden op de dag zelf met kinderen besproken. Bijvoorbeeld: 'Wie doet er vandaag mee met de workshop huizen metselen?' Coaches kunnen de keuzes van kinderen groot maken of juist beperken, afgestemd op de ontwikkelingsbehoefte van het kind. De keuzes die kinderen en coaches samen maken voor het individu komen terug in het persoonlijk ontwikkelplan.

Maandag	Sanne	Marleen	Claartje	Mira	Ella
7:30 - 8:30	x	x	x	x	x
8:30 - 9:00	coaching	coaching	coaching	coaching	x
9:00 - 10:00	club	club	club/b S	b/o H	x
10:00 - 10:30	workshop W	workshop WWP	workshop S	workshop H	x
10:30 - 11:00	b/o W	b/o WWP	b/o S	b/o H	x
11:00 - 11:30	lunchen	b/o WWP	b/o S	b/o H	x
11:30 - 12:00	lunch kind	lunch kind	lunch kind	lunch kind	lunchen
12:00 - 12:30	rekenclub	b/o H	MT	coaching	rekenclub W
12:30 - 13:00	beg club WWP	b/o H	MT	ontdektuin	beg. club W
13:00 - 13:30	workshop WWP	lunchen	MT	lunchen	workshop H
13:30 - 14:00	b/o WWP	speeltuin	MT	gym	b/o H
14:00 - 14:30	Reflectie	Reflectie	MT	Reflectie	Reflectie
14:30 - 15:00	x	x	x	x	w
15:00 - 15:30	x	x	x	x	w
15:30 - 16:30	x	x	x	x	w
16:30 - 17:00	x	x	x	x	w
17:00 - 17:30	x	x	x	x	w

De praktijk: 5 of 4 lesdagen

In de Sterrenschool Apeldoorn kunnen kinderen en ouders kiezen uit 5 of 4 gelijke lesdagen (www.sterrenschoolapeldoorn.nl). De Sterrenschool Apeldoorn is 52 weken open voor alle diensten. Door medewerkers op een andere manier in te zetten is het normale onderwijsbudget toereikend.

De Erika Mann Schule in Berlijn Kreuzberg (een wijk met overwegend migranten) biedt een breed keuzepalet aan vrijetijdsactiviteiten. Kinderen hebben zelf de zeggenschap over de invulling ervan. Zij kiezen of ze willen luieren, of iets willen doen en wat. De opvang is vrijwillig, maar bijna 90% van de ouders maakt er gebruik van. De kinderen komen er heel graag.

Principe: balans tussen het begeleiden van overgangen en de kans om opnieuw te beginnen

Overgangen blijken kwetsbaar. Kinderen hebben met veel overgangen te maken, zowel gedurende de dag als door de jaren heen. Sommigen gaan na twee maanden van hun vertrouwde plekje thuis naar de kinderopvang. Vanaf hun vierde jaar gaan ze naar groep 1 van de basisschool, en als ze 12 zijn naar het voortgezet onderwijs, dikwijls in een andere buurt. Tijdens de dag hebben ze te maken met wisselingen doordat ze participeren in verschillende praktijken (onderwijs, vrijetijdsactiviteiten, eten en ontspannen). De samenstelling van de groepen kan verschillen en meestal hebben ze dan te maken met verschillende volwassenen. We rekenden eens uit dat een kind op een dag wel met 12 volwassenen te maken kan krijgen. In het kindcentrum is het door de integrale aanpak makkelijker om tot een goede begeleiding te komen van die kwetsbare overgangen.

Maar we weten ook dat kinderen er baat bij hebben als er verschillen zijn in contexten. Het kindcentrum moet niet één pot nat zijn. Kinderen kunnen in een nieuwe praktijk weer opnieuw beginnen, wat volgens de Vlaamse pedagoog Jan Masschelein een belangrijk pedagogisch principe is (2010). We weten allemaal uit eigen ervaring dat het fijn kan zijn dat de rekenles is afgelopen en je naar de opvang of een gymles mag. Daar is een andere volwassene met een andere aanpak en regels, die niet weet wat er is voorgevallen. In die andere praktijk krijg je de kans om opnieuw te beginnen.

4.4 Ruimteconcept

Het kindcentrum heeft ook afspraken nodig over de indeling en de verdeling van de binnen- en buitenruimtes: het gebouw. Nu valt er niet altijd wat te kiezen. Bij bestaande gebouwen moet je roeien met de riemen die je hebt. Soms is er één multifunctionele accommodatie, soms is er een kindercampus waarin voorzieningen dicht bij elkaar liggen.

Het een is niet beter dan het ander. Van belang is dat er rekening wordt gehouden met de volgende pedagogische principes bij de (her)inrichting van gebouwen:

- alle kinderen, de kleintjes en de ouderen, de werkers en de ouders voelen zich er 'wel';
- multifunctionaliteit: spelen, leren, leven, ontmoeten en samenwerken;
- balans tussen veiligheid en exploratie;
- balans tussen samen en alleen kunnen zijn.

De praktijk: hoeken en ateliers

Het brede leerconcept dat kindcentra kiezen, leidt tot een specifiek gebruik van de binnen- en buitenruimtes. Zo lijken de binnenruimtes van kindcentrum *Mondomijn* in Helmond en *Laterna Magica* in Amsterdam niet op een traditionele school. Er zijn grote ruimtes met verschillende hoeken waar kinderen leren en spelen. Daarnaast zijn er ateliers. Elk domein (0-3; 3-6; 6-12 jaar) heeft zijn eigen ruimtelijke gebied.

In *De Vuurvogel* in Tilburg ontdekken de medewerkers dat de gebouwen anders moeten. Er moet meer eenheid zijn, één ingang voor school en opvang, meer gezamenlijke ruimten. Nu zijn het nog steeds twee gebouwen onder één dak.

Sterrenschool Apeldoorn nuanceert: 'We moeten het belang van een nieuw gebouw niet overschatten. Binnen de bestaande situatie kun je een heleboel veranderen als je dat wilt.'

Principe: het gebouw zorgt voor welbevinden en groei

Kinderen hebben licht, lucht en bewegingsruimte nodig voor hun gezondheid en gevoel van welbevinden. Veel schoolgebouwen in Nederland voldoen niet aan de minimale gezondheidseisen. Dat is slecht, zeker voor kindcentra waar kinderen langer verblijven. Kindcentra moeten dus hoge eisen stellen aan de binnen- en de buitenruimtes: het gebouw.

Het gebouw is niet alleen voorwaardelijk voor gezondheid en welbevinden, het heeft zelf ook een pedagogische werking. Het gebouw 'voorordent' pedagogische situaties. Het gebouw daagt wel of niet uit

tot het ondernemen van activiteiten. Als er boeken staan en een diepe leesfauteuil, zullen kinderen eerder een boek lezen. Als er een ruige buitenruimte is, gaan kinderen eerder op ontdekkingstocht. Als er een gezamenlijke personeelsruimte is, zullen werkers makkelijker samen over kinderen praten. Als er een gezamenlijke aula is, zullen werkers eerder samen een toneelvoorstelling organiseren. En als ouders en buurtbewoners zich welkom voelen, zullen ze eerder hun expertise en tijd inzetten om mee te werken aan bijvoorbeeld een succesvolle toneelvoorstelling.

Buitenruimtes zijn ontmoetingsplekken

Kindcentra maken veel werk van de inrichting van de buitenruimtes; vanwege het noodzakelijke ritme van inspanning en ontspanning, van leren en spelen, van binnen en buiten zijn. Buitenruimtes zijn ontmoetingsplekken. Het zijn de plaatsen om te ravotten en te spelen. Plekken om te ontdekken en de natuur te leren kennen. Een slootje met kikkers en salamanders doet wonderen. Soms is er plek om de grond te bewerken en groenten te verbouwen. De oogst kan nog wat geld in het laatje brengen, waar de kinderen zelf weer iets van kunnen aanschaffen.

Principe: multifunctionaliteit; leren, spelen, leven en werken

Het kindcentrum is de ruimte waar kinderen leren, spelen en leven, in hun eentje en met elkaar. Dat vraagt om een gebouw met verschillende functionele, dan wel flexibele binnen- en buitenruimtes. Het moet niet één pot nat zijn, want kinderen behoren niet de hele dag in dezelfde ruimte door te brengen. Dat geldt ook voor de professionals. Professionals hebben ruimten nodig waar ze hun werk kunnen uitoefenen en voorbereiden. Waar ze samen plannen kunnen maken of een rustig gesprek kunnen voeren met een collega, een ouder of een kind.

Omdat de samenwerking met ouders essentieel is, zal het gebouw ook toegankelijk en open moeten zijn voor ouders. Dat kunnen plekken op de pleinen en in het gebouw zijn waar ouders elkaar informeel kunnen ontmoeten. Het kan ook een speciale ouderkamer zijn waar inloopochtenden voor ouders worden georganiseerd. En vergeet ook niet de verbindingen tussen de ruimten, de looproutes waarlangs kinderen, ouders en personeel hun weg vinden. Ook daar kunnen plekken zijn om iets op te ruimen, te rusten, te kletsen, te spelen of te werken.

Principe: veiligheid of uitdaging

Het gebouw moet het mogelijk maken om de balans te hanteren tussen veiligheid en uitdaging: de exploratiebalans. Enerzijds hebben kinderen een veilige en vertrouwde omgeving nodig om zich thuis te voelen. Anderzijds hebben kinderen ook een uitdagende omgeving nodig die prikkelt om op ontdekkingsstocht te gaan. Het gebouw moet dus zowel een veilige plek zijn om in op te groeien als ruimte bieden om de wereld op eigen kracht of met vriendjes te exploreren. Afgesloten ruimtes en pleinen, en strenge veiligheidsregels verstoren die balans. Geen enkele structuur of begrenzing in de ruimte evenzeer.

Principe: samen zijn of alleen zijn

Kinderen brengen heel wat uren door in het kindcentrum, dikwijls onder toezicht van professionals. Dat kan in groepsruimten, zoals lokalen en pleinen. Groepsruimten zijn nodig. Maar kinderen hebben ook behoefte aan ruimte om samen met andere kinderen te zijn, zonder pedagogisch toezicht. Om hun eigen sociale wereld te creëren met hun eigen activiteiten en regels. En ze hebben behoefte aan ruimten waar ze zich tijdelijk kunnen terugtrekken en alleen kunnen zijn om te slapen, te dagdromen, te lezen, te mijmeren, of te mokken. In het ruimteconcept van het kindcentrum is de balans tussen samen kunnen zijn en alleen kunnen zijn een belangrijk pedagogisch principe.

De praktijk: een eigen gezicht

De Erika Mann Schule in Berlijn geeft kinderen de kans om samen met studenten bouwkunde hun oude bestaande gebouw om de acht jaar opnieuw in te richten. Elke generatie kinderen krijgt dus de kans om het gebouw een eigen gezicht te geven. Naast groepsruimten zijn er kleinere kamers met het karakter van een huiskamer. Er zijn plekken met ligkussens en hangmatten. In de gangen zijn waterplekken waar de kinderen even wat kunnen drinken of hun handen wassen. Het vrijetijdshuis dat naast de school staat heeft allerlei functies, zoals een café met disco en dartboard, een biljartzaal, een naai- en handarbeidatelier. Deze functies zijn door de kinderen zelf bedacht en doordeweeks hebben ze gelegenheid om zelf te kiezen wat ze willen doen. De pedagogisch medewerker die ook in de lessen assisteert, helpt daarbij.

4.5 Groepssamenstelling

Het kindcentrum draagt de integrale verantwoordelijkheid voor alle kinderen. We zagen al in paragraaf 4.2 dat kinderen op grond van leeftijdsspecifieke kenmerken verschillen.

Daar moet je rekening mee houden bij de eerste indeling in units (Laterna Magica) of domeinen (Mondomijn). Vervolgens heeft een multidisciplinair team de verantwoordelijkheid voor dat cohort kinderen. Het team zal vervolgens afspraken moeten maken over wat voor die groep kinderen (bijvoorbeeld de 0 tot driejarigen) een verstandige groepsindeling lijkt. Zijn er pedagogische principes die richting geven aan een goede groepsindeling met het oog op het leren, spelen en leven van de kinderen? We formuleren de volgende pedagogische principes:

- Balans tussen iemand mogen zijn en bij de groep horen
- Balans tussen de continuïteit en stabiliteit van de groep en zelfgekozen verbanden
- Balans tussen homogene en heterogene groepen

Principe individu - groep

Kindcentra willen individueel maatwerk leveren. Kinderen hebben ook recht op een persoonlijke benadering. Maar in hoeverre is een individuele benadering praktisch haalbaar en pedagogisch verstandig? Uit het speciaal onderwijs is bekend dat zelfs in relatief kleine groepen van 10 leerlingen, leraren niet in staat zijn om uitvoering te geven aan tien individuele handelingsplannen. Het blijkt ondoenlijk om op hetzelfde moment in dezelfde ruimte tien verschillende doelen en daarbij behorende pedagogisch-didactische aanpakken in de lucht te houden. Differentiatie is mogelijk, maar er is een grens. In een traditionele onderwijssituatie blijken leraren niet meer dan twee a drie niveaugroepen in één klas te kunnen managen. In het kindcentrum zal dit ook zo zijn; al zijn er daar meer handen aan de ploeg, waardoor het makkelijker is om individueel maatwerk te leveren. Maar een volstrekt individuele benadering is pedagogisch niet verstandig. Door in de groep te leven met andere kinderen, leren kinderen sociaal gedrag en omgaan met pluraliteit. Ze leren bijvoorbeeld groepsregels na te leven en rekening te houden met anderen. Een pedagogisch principe voor de groepssamenstelling in het kindcentrum is de balans tussen deel zijn van de groep, erbij kunnen en mogen horen, en zelf iemand mogen zijn, de ander mogen zijn.

De praktijk: wisselende groepssamenstelling

De Sterrenschoon in Apeldoorn werkt met mentorgroepen. Dat zijn de vaste groepen waar kinderen in ieder geval een aantal uren per dag aan deelnemen. Daarnaast zijn er individuele trajecten waardoor kinderen in wisselende groepen zitten. Meer kindcentra kiezen voor een dergelijke combinatie van één vaste groep met één mentor en wisselende groepssamenstelling.

Principe: stabiliteit van de groep – meerdere zelfgekozen verbanden

Kinderen hebben behoefte aan continuïteit en stabiliteit. Vaste (stam) groepen, bekende gezichten, zijn daarvoor bevorderlijk. Anderzijds hebben kinderen er ook behoefte aan om zelf te mogen kiezen met wie zij tijd willen doorbrengen, waar en wat ze dan willen doen. Dat kan niet in een vaste groep. Dit vereist flexibele verbanden waar kinderen zelf sturing aan kunnen geven. In de werkafspraken over de samenstelling van de groepen zal met beide behoeften rekening gehouden moeten worden.

Principe: homogeen – heterogeen groeperen

Uit sociaalpedagogisch oogpunt is het belangrijk kinderen van 0-12 jaar zo lang mogelijk bij elkaar te houden en niet al op jonge leeftijd te segregeren naar bijvoorbeeld sociale klasse, mogelijkheden en beperkingen. Alle kinderen doen mee, ook de kinderen met taalachterstanden en gedragsproblemen. Dat uitgangspunt impliceert heterogene groepen. We zagen al dat er in de praktijk meestal wel ingedeeld wordt naar leeftijdsgroep, omdat kinderen uit verschillende leeftijdsfasen voor speciale ontwikkelingsstaken staan. Maar binnen de grenzen van de leeftijdseenheden mogen alle kinderen meedoen. Samen leren, spelen en leven is het uitgangspunt en dat doe je het beste in gemengde groepen. Kinderen willen zelf graag bij de groep horen en ze weten ook feilloos wie er wel en niet bij hoort. Het multidisciplinaire team heeft de verantwoordelijkheid om ervoor te zorgen dat alle kinderen erbij horen. Toch is er een grens aan inclusiviteit, aan de insluiting van alle kinderen in een heterogene groep. Wie goed kijkt, ziet wel kinderen met ernstige ontwikkelingsstoornissen die niet meer in staat zijn om contact te leggen met hun omgeving, niet met andere kinderen noch met een volwassene en zij niet met hen. Hun existentiële behoeften kunnen binnen de context van het kindcentrum niet worden erkend. Soms zien we dat deze kinderen in een specialistische

setting met gepaste aandacht weer tot ontwikkeling komen. Dus als kinderen niet meer in staat zijn om een relatie met de groep op te bouwen of de groep met hen, als ze niet meer vooruit komen ten opzichte van zichzelf, ook niet met extra zorg en begeleiding, dan kan een keuze voor een speciale, homogene groep verstandig zijn.

Speciaal onderwijs

Het kan voor de teams van het kindcentrum waardevol zijn om een samenwerkingsrelatie te hebben met professionals uit het speciaal onderwijs en de jeugdzorg. Om te kunnen leren van de door hen opgebouwde expertise in de omgang met kinderen die meer aandacht en zorg nodig hebben. En om kinderen in de gelegenheid te stellen om (voor bepaalde taken en momenten) deel uit te maken van een homogene groep.

Het project Alert4You van Het Kinderopvangfonds heeft een dergelijke expertise-uitwisseling voor de 0- tot 4-jarigen opgezet en breidt dit uit naar de 4- tot 12-jarigen.

4.6 Een breed aanbod van opvoeding, opvang, onderwijs en ontspanning

Je hebt met elkaar een tijd- en ruimteconcept opgesteld en een plan voor de groepssamenstelling. De volgende vraag is: wat ga je kinderen aanbieden, zodat er een breed en samenhangend aanbod is van opvoeding, opvang, onderwijs en ontspanning? Bij de beantwoording van deze vraag zijn de volgende pedagogische principes van belang:

- Breed curriculum
- Balans tussen zinvol en betekenisvol leren
- Balans tussen hier- en nu en toekomstgericht
- Balans tussen aanbodgestuurd en kindgestuurd

Principe: breed curriculum

Het pedagogisch kader Kinderopvang geeft voor de 0- tot 4-jarigen een breed curriculum van sociale, verzorgende, educatieve en ontspannende activiteiten. Dat biedt een goed uitgangspunt voor de concrete invulling van het aanbod voor deze leeftijdsgroep. Voor de 4- tot 12-jarigen ligt het curriculum voor een deel vast. De wettelijk vastgelegde kerndoelen van het basisonderwijs bepalen de kaders. We zagen al dat de vormingsgebieden in de wet op het primair onderwijs breed zijn geformuleerd. In de

.....

huidige onderwijspraktijk komt het accent echter steeds meer te liggen op lezen, taal en rekenen. Dat gaat ten koste van de andere gebieden: sociaal-emotionele ontwikkeling, kunst en cultuur, sport en beweging. Het kindcentrum heeft de tijd en de ruimte om kinderen naast goed onderwijs in de kernvakken, in de breedte kennis te laten maken met de omringende wereld. Er is voldoende expertise aanwezig zodat kinderen ook de gelegenheid krijgen om zich verder te bekwamen in wat hen aanspreekt. Daarvoor kan het kindcentrum gebruik maken van het aanbod van welzijns- en vrijetijdsvoorzieningen, van ouders en buurtbewoners die hun talenten en expertise willen inzetten, en medewerkers die een uitgesproken talent hebben voor bijvoorbeeld cultuur, voeding, natuur, sport of muziek. Het *Pedagogisch kader voor de buitenschoolse opvang (2011)* geeft hiervan veel goede voorbeelden.

Principe: zinvol – betekenisvol leren

In het aanbod moet er een balans zijn tussen zinvol en betekenisvol leren. Zinvol is datgene wat geleerd moet worden, zoals leren schrijven of de tafels van vermenigvuldiging. Kinderen zien daar niet altijd direct de betekenis van in, maar in onze samenleving kunnen ze niet zonder. In het kindcentrum zullen die kennis en vaardigheden dus aangeleerd moeten worden. Betekenisvol leren ontstaat als kinderen iets leren waar ze zelf de betekenis van inzien; wat voor hen waarde heeft om onder de knie te krijgen. Dat gaat beter als er een verbinding is tussen datgene wat geleerd wordt en het echte leven. Dus haal het echte leven naar binnen, zoals ook dat gebeurt in buurtgericht leren en buurtschoolwerk, zoals dat ondermeer beschreven is in boeken van Van Oenen over levensecht leren en buurtschoolwerk (2004). In de kinderopvang en de bso is met betekenisvol leren veel ervaring opgedaan in de afgelopen jaren. De multidisciplinaire teams in kindcentra moeten die kennis en ervaringen benutten bij het ontwerpen van hun curriculum.

De praktijk: projectmatig werken

In de bestaande kindcentra wordt dikwijls projectmatig gewerkt. In de projecten worden de leergebieden in samenhang aangeboden. Er kunnen levensechte ervaringen in worden opgedaan. En de verschillende talenten van medewerkers en kinderen komen tot hun recht. Het leidt tot zichtbare projectresultaten die met trots kunnen worden getoond.

.....

Principe: toekomstgerichte en hier-en-nu-activiteiten

Als opvoeder ben je gericht op de toekomst van kinderen. Je leert kinderen iets met het oog op later. Volwassenen moeten dat doen, want het is hun plicht om aan de volgende generatie over te dragen wat voor het voortbestaan van de samenleving nodig is. Maar het is pedagogisch niet verantwoord om continu vooruit te kijken en het aanbod van minuut tot minuut vast te leggen. Volwassenen leven ook met kinderen in het hier en het nu. In het kindcentrum moet in het curriculum ruimte zijn voor hier-en-nu, voor ongeplande tijd. Voor samen genieten, samen zijn, samen eten en drinken, samen spelen.

Principe: aanbod- en kindgestuurd

De vormingsgebieden en de kerndoelen, zoals vastgelegd in de wet op het primair onderwijs sturen voor een deel het aanbod voor de 4- tot 12-jarigen. Maar kinderen willen zelf ook kunnen kiezen. Zeker als het gaat om de vrije tijd van kinderen is het van groot belang hen de vrijheid te geven om hun activiteiten te kiezen. Maar ook waar het de kernvakken betreft zijn kinderen, zeker als ze ouder worden, steeds beter in staat om zelf te plannen en te kiezen wanneer ze wat doen. Alles voor kinderen bepalen leidt tot 'andersturing' en niet tot zelfsturing, wat ook een belangrijk doel is van opvoeding en onderwijs. Teamleden zullen dus afspraken moeten maken over de mate waarin en de zaken waarover ze kinderen de ruimte willen bieden om mee te denken over en mee te werken aan de inhoud van het aanbod.

4.7 Pedagogisch klimaat: regels, routines en rituelen

Het kindcentrum heeft afspraken nodig die betrekking hebben op de vraag: hoe willen we met elkaar samenleven? Welke regels hanteren we voor de omgang met elkaar en hoe leven we die na? Welke routines hebben we nodig, bijvoorbeeld voor begroeten en afscheid nemen, over opruimen en schoonhouden, over de omgang met risicosignalen van ouders, collega's of de omgeving? En welke gezamenlijke rituelen willen we, bijvoorbeeld: gezamenlijke maaltijdmomenten; vieringen rond verjaardagen, het nieuwe jaar, overgangen van kinderen. Welke feesten vieren we en hoe doen we dat? Gezamenlijke regels, routines en rituelen zijn ingrediënten voor een verantwoordelijke gemeenschap. En zo'n gemeenschap is goed voor kinderen. Bekend is dat kinderen die opgroeien in een gemeenschap die opvoedingsverantwoordelijkheid neemt, succesvoller en tevredener zijn dan kinderen die opgroeien in geïsoleerde gezinnen.

De praktijk: samen vieren

Het kindcentrum is een leefgemeenschap en bouwstenen daarvoor zijn gezamenlijke evenementen en jaaractiviteiten. Kindercampus De Vuurvogel gaat ervan uit dat samen vieren verbondenheid schept. Daarom organiseren ze met elkaar Sinterklaas, Kerst en Carnaval. Ook de ouders uit de ouderraad werken hierin actief mee. Dat creëert verbondenheid en versterkt de onderlinge contacten met de gezinnen.

Principe: steunen en sturen

Bij de afspraken over regels is het van belang om voor ogen te houden dat de ontwikkeling van kinderen gebaat is bij een belangrijk pedagogisch principe: het hanteren van een autoritatieve opvoedingstijl. Dat betekent dat volwassenen weten te balanceren tussen het bieden van steun en het uitoefenen van het gezag. Kinderen zijn gebaat bij volwassenen die grenzen stellen en regels hanteren. Dat creëert duidelijkheid en voorspelbaarheid. Maar kinderen hebben ook steun nodig van volwassenen die sensitief en responsief reageren op hun signalen en behoeften. Die hen het vertrouwen geven dat ze om kunnen gaan met vrijheid en onzekerheid. Zo leren ze zich niet alleen te gedragen binnen de grenzen van het toelaatbare, maar leren ze ook op een positieve manier om te gaan met hun eigen vrijheid en die van anderen. Volgens de pedagoog De Winter (2010) heeft een democratische, open samenleving burgers nodig die juist ook dat geleerd hebben.

4.8 Samen kinderen volgen: meten en praten

Professionals in het kindcentrum maken voor (een groep) kinderen plannen, formuleren doelen en aanpakken en zijn integraal verantwoordelijk voor de kwaliteit van de uitvoering. Om dat planmatig en systematisch te doen, moet je met elkaar weten wat de resultaten zijn van het werk. Evalueren is in het kindcentrum daarom een gezamenlijke verantwoordelijkheid en activiteit. Er moeten afspraken zijn over die aspecten van de ontwikkeling van kinderen die je wilt volgen, en welke instrumenten je daarbij gebruikt. Instrumenten zijn onder meer instrumenten die betrouwbaar en valide meten wat je wilt weten. Deze instrumenten moeten eenduidig, op dezelfde manier, door een ieder gebruikt worden. Maar naast het gebruik van betrouwbare en valide meetinstrumenten is het van belang om veel over kinderen te praten, onder elkaar, met ouders en met kinderen zelf:

wat zie jij bij dit kind? Hoe gaat het op andere momenten en plaatsen? Ik heb dit geprobeerd, dat liep niet zo goed. Wat deed jij toen? Heb jij die ervaring ook? Zo leer je elkaars beelden over kinderen kennen, ga je van elkaar leren en kun je elkaar verder helpen in het werken met kinderen. Het volgen van kinderen gebeurt met het oog op hun ontwikkeling. Loopt het zoals we mogen verwachten? Zijn er bijstellingen nodig? Professionals moeten signalen van kinderen en ouders niet alleen kunnen opvangen, ze moeten er ook adequaat op kunnen reageren. Een voordeel van het kindcentrum is dat er meer expertise aanwezig is, vanwege de verschillende disciplinaire achtergronden van de werkers. Maar soms is zelfs die expertise niet voldoende. Een veelbelovende werkwijze is Alert4you. Jeugdzorgwerkers komen naar de werkvloer van de kinderopvang om mee te denken over een de aanpak van kinderen waarmee de pedagogisch medewerkers handelingsverleggen zijn. Zij dragen hun specialistische kennis over aan pedagogisch medewerkers in de kinderopvang, zodat ze weer verder kunnen met kinderen op de groep. Deze werkwijze verdient bij gebleken succes zeker navolging in kindcentra.

Zorgkinderen

In brede scholen zijn dikwijls al goede praktijken ontwikkeld voor het gezamenlijk volgen van zorgkinderen. Er zijn voorbeelden waarin de zorgteams op school en op de kinderopvang/peuterspeelzaal zich ontwikkelden tot zorgteams in de brede school. Van die ervaringen kunnen kindcentra profiteren. Aan deze multidisciplinaire overleggen nemen naast de betrokken werkers, deskundigen deel, zoals schoolmaatschappelijk werkers en sociaal verpleegkundigen. In overeenstemming met ouders komen zij tot een zorgplan dat planmatig moet worden uitgevoerd. In kindcentra waar voor alle kinderen een individueel ontwikkelingsplan is, bestaan geen zorgplannen meer voor zorgkinderen.

4.9. Samenwerken met ouders en met kinderen

Het kindcentrum wordt gevormd door verschillende actoren: professionals, bestuurders, ouders en kinderen. In het voorafgaande hebben we gesproken over de vragen waar werkers en leidinggevenden tegenaan lopen. In multidisciplinaire teams zal gesproken moeten worden over deze vragen en zullen op basis van pedagogische principes afspraken gemaakt moeten worden.

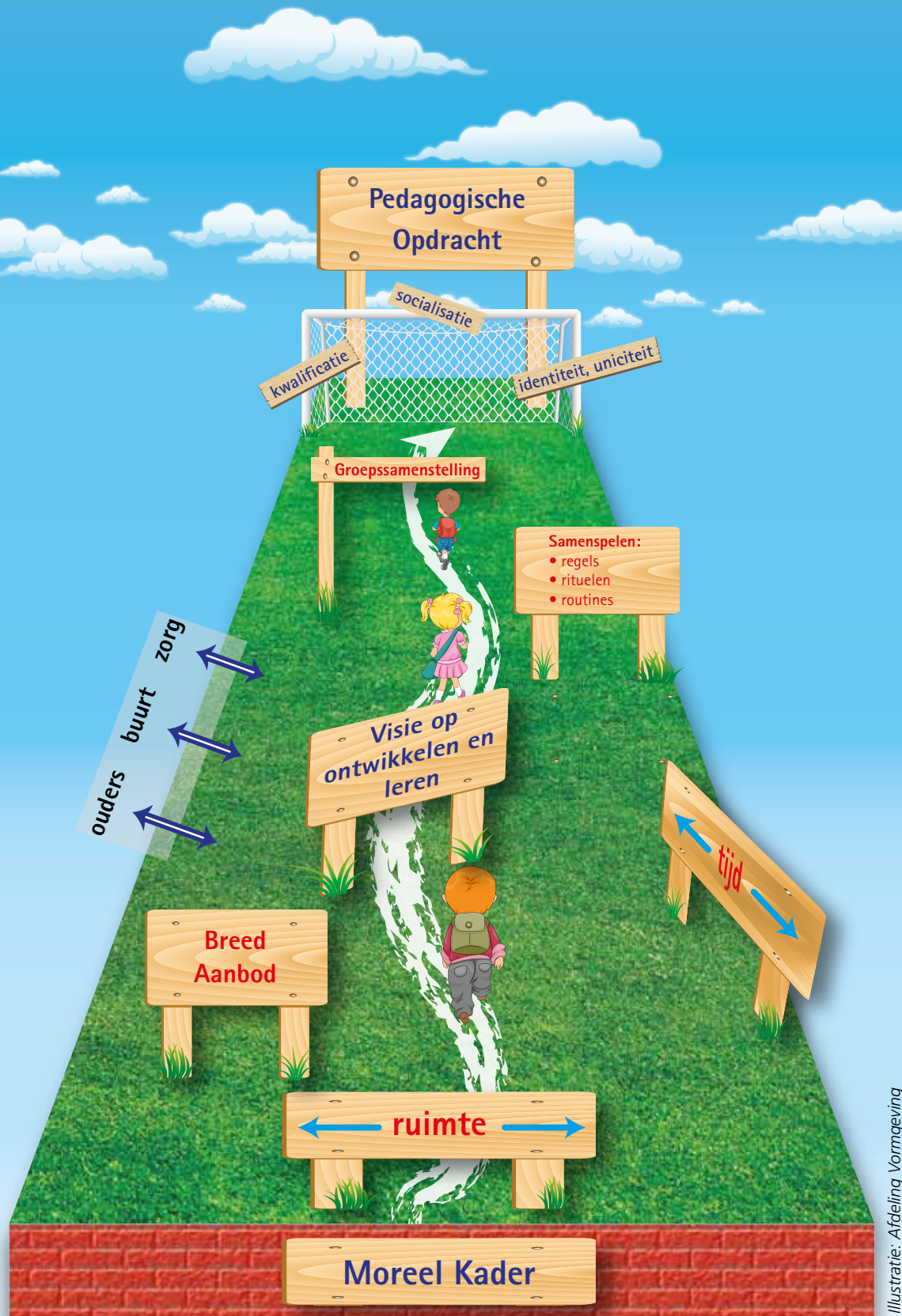
En:

- Communiceer deze afspraken met één mond naar ouders in nieuwsbrieven, weekbrieven, plan voor het kindcentrum, ouderbeleid en dergelijke.
- Maak deze afspraken in overleg met ouders. Ouders zijn de eerst-verantwoordelijken voor de opvoeding van hun kinderen en kinderen zijn er voor hun ontwikkeling bij gebaat dat ouders en kindcentrum samen optrekken als 'natuurlijke' partners. De samenwerking met ouders kent verschillende aspecten: medezeggenschap, informatievoorziening, ouderparticipatie, pedagogisch partnerschap en informele ouderverbanden.
- Voer 'gemixte' oudergesprekken waar de professionals die betrokken zijn bij de kinderen aan deelnemen.

De praktijk: gezamenlijke afspraken

Een team kan constateren dat de kinderopvang en de school verschillend omgaan met ouders. Over die verschillen moet je met elkaar in gesprek om tot een coherent pedagogisch beleid te komen. Zo vertelde een leidster dat de school bij een poepbroek van een kleuter gewend is om de ouders te bellen. Daarmee wijst de school de ouders op hun verantwoordelijkheid. Zij is in de opvang gewend de kleuter zelf te verschonen. Want zorg voor het kind staat voorop. Hierover is strijd ontstaan. Zinvolle strijd want het leidde tot een gezamenlijke afspraak over de omgang met ouders.

Deze afspraken kunnen evenmin worden gemaakt zonder de samenwerking met kinderen. Kinderen werken mee aan hun eigen opvoeding en ontwikkeling. Ze weten vaak heel goed wat ze wel en niet prettig vinden, wat voor hen van belang is en waar ze behoefte aan hebben. Daarom is een pedagogisch principe: praat mét kinderen en betrek hen bij beslissingen en afspraken die hun leven betreffen. Kinderparticipatie kan gaan over alle aspecten waarover we het hebben gehad: het ontwerp van een goede dag, het inrichten van de binnen- en buitenruimtes, de groepsamenstelling, het aanbod aan activiteiten, de regels, routines en rituelen, en het volgen van kinderen. Zij kunnen aan de hand van concrete vragen, goed vertellen hoe het met ze gaat. Ze kunnen zelf ook een portfolio bijhouden. Betrek dit bij de evaluatie van hun ontwikkeling.

Illustratie: Afdeling Vormgeving

5 Aan de slag: het speelveld

In de hoofdstukken 3 en 4 is een pedagogisch ontwerp voor kindcentra geschetst. Het bestaat uit het pedagogisch fundament en een pedagogisch werkkader, elk weer bestaande uit verschillende elementen. Dit ontwerp kan in één beeld, dat van het speelveld, worden samengevat. Dat beeld presenteren we hiernaast (figuur 3). Het is bedoeld als praktische handreiking voor kindcentra om tot een eigen ontwerp te komen. Het heeft twee functies voor de samenwerkende partners:

- met elkaar in gesprek raken over het eigen ontwerp;
- nagaan welke elementen van het ontwerp er wel/niet aan de orde zijn geweest dan wel aan herijking toe zijn.

Het speelveld moet van onder naar boven worden gelezen; daarbij zie je wat je op je weg tegenkomt, wat je moet overwegen en bedenken en waarover je afspraken moet maken.

Elementen van het pedagogisch ontwerp voor een kindcentrum

Bij het pedagogisch fundament van het speelveld:

1. Het kindcentrum als gemeenschap, als embryonale samenleving, begint met de vraag: hoe willen we samenleven? Wat zijn onze gedeelde waarden die we willen voor- en naleven, zodat er relationeel vertrouwen ontstaat?
2. Wat is het doel van ons kindcentrum? Wat willen we bereiken met en voor onze kinderen, zodat zij zich door socialisatie en kwalificatie kunnen voorbereiden op hun toekomst en zich een toekomst kunnen ontwerpen door op hun eigen manier in de wereld te komen.
3. Hoe loopt het kind met de bal? Wat is onze visie op ontwikkelen en leren? Hebben we oog voor de kwaliteit van de interacties en de relaties tussen de interacties? Ontwikkeling is een triadisch proces van relatie en inhoud, van hoge verwachtingen en adequate steun en begeleiding.

Het speelveld:

4. De verticale as van het speelveld wordt bepaald door de tijdslijn. Over een korte tijdspanne gezien, gaat het over afspraken over het dag- en weekritme. Over een langere tijdspanne betreft het afspraken over jaarritmes en de overgangen daartussen. Daarbij moet rekening gehouden worden met de balans tussen inspanning en ontspanning en tussen het begeleiden van kwetsbare overgangen en het laten

bestaan van een variatie aan praktijken. Een eerste indeling in leeftijdsgroepen is van belang omdat aan het dagritme van jonge kinderen andere eisen moeten worden gesteld dan aan dat van de oudere kinderen.

5. De horizontale as van het speelveld is het ruimteconcept van het kindcentrum. Deze gaat over de verdeling en de indeling van de binnen- en buitenruimtes die gezondheid en welbevinden moeten bevorderen. Hoe verdelen we de ruimtes zodat er verschillende functies als spelen, leren leven en werken mogelijk zijn? Hebben we een visie op en afspraken over een balans tussen veiligheid en exploratie, tussen samen kunnen zijn en alleen zijn?

Spelers:

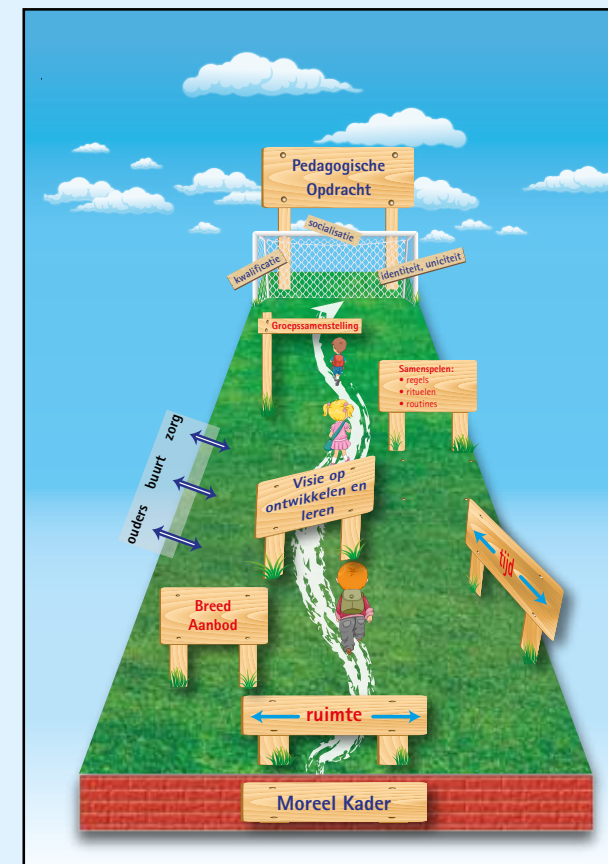
6. De spelers op het veld zijn ten eerste de kinderen. Geen kind loopt hetzelfde met de bal. Kennen we de individuele kinderen en hun achtergronden? Hebben we afspraken om te komen tot ontwikkeltrajecten, en de wijze waarop we die uitvoeren, volgen en bijstellen?
7. De spelers op het veld zijn ook de professionals. Zijn er multidisciplinaire teams samengesteld? Zijn daarin de benodigde expertises aanwezig? Werken we aan vertrouwen, ontmoeting, binding en tegendruk? Werken de teams daadwerkelijk samen aan concrete taken?
8. Aan de zijlijn staan de ouders. Kennen we onze populatie ouders, hun wensen en behoeften? Maken wij onze verwachtingen duidelijk naar hen? Hebben we afspraken over de samenwerking met ouders en wederzijdse betrokkenheid? Kortom is er een ouderbeleid?
9. Aan de zijlijn staan ook buurtbewoners en andere professionals in het netwerk van het kindcentrum: de vrijetijdsvoorzieningen en de zorginstellingen. Ook zij kunnen meespelen. Is er zicht op de andere spelers in het netwerk en de expertise die zij in kunnen brengen?

Samenspelen:

10. Inhoud pedagogisch werkkader (naast tijd en ruimte):
 - a. Opstelling. Afspraken over de samenstelling van de groepen. Hoe geven we vorm en inhoud aan de balans tussen individueel maatwerk en groepsofvoeding; tussen de stabiliteit van de groep versus meerdere zelfgekozen verbanden; tussen homogeen en heterogeen groeperen?
 - b. Breed aanbod. Afspraken over het brede aanbod. Is er daarbij rekening gehouden met de balans tussen zinvol en betekenisvol

aanbod, tussen toekomstgerichte versus hier-en-nu-gerichte activiteiten, tussen een kindgestuurd en leerkrachtgestuurd aanbod?

- c. Spelregels, routines en rituelen: welke regels willen we volgen? Zijn er afspraken over gezamenlijke rituelen, vieren en feesten? Is er een balans tussen liefde en gezag die tot uitdrukking komt in de afspraken?
 - d. Zijn er afspraken over het volgen van kinderen, over het gezamenlijk gebruik van evaluatie- en/of meetinstrumenten? Over de inbreng van ouders en kinderen bij de ontwikkelingsplanning?
 - e. Zijn er afspraken over de participatie van kinderen: waarover praten ze mee, wanneer en hoe?
11. Om in het speelveld met elkaar te kunnen spelen is er een scheidsrechter nodig. Een instantie die de regie heeft, die een wij-gevoel weet te creëren, de sociale identiteit van kindcentrum als geheel. De directeur van de school bijvoorbeeld kan die functie vervullen.

Literatuur en websites

Andere tijden in opvang en onderwijs (2012). 'Wij maken werk van kindcentra, portretten van pioniers', magazine.

Andere tijden in onderwijs en opvang/ APS (2012). 'De toekomst uitvinden. Kindcentra in beeld', dvd.

Arendt, H. (1994/1961). Crisis in de opvoeding. In: *Tussen verleden en toekomst*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.

Balansmodel zie: <http://www.nji.nl/eCache/DEF/6/753.html>. *NJi dossier Opvoedingsondersteuning*. Utrecht

Biesta, G. (2011). *De school als toegang tot de wereld: een pedagogische kijk op goed onderwijs*. In: Klarus, R. & Wardekker, W. (red.).

Wat is goed onderwijs? Bijdragen uit de pedagogiek (pp. 15-36). Den Haag: Boom/Lemma.

Bryk, S. & Schneider, B. (2002). *Trust in schools. A core resource for improvement*. New York: Russell Sage Foundation.

De Argumentenfabriek (2011). *De sterrenschool 2.1*. Amsterdam: De Argumentenfabriek.

Doolaard, S. & Leseman, P.P.M. (2008). *Versterking van het fundament*. Groningen: GION

Doornenbal, J. (2007). *Ploegen en bouwen. De brede school als open leergemeenschap*. Groningen: Hanzehogeschool Groningen (lectorale rede).

Doornenbal, J. (2011). *Het gebouw als pedagoog*. In: Gebouwen voor kinderen (pp. 15-19). Sardes speciale editie nummer 11, april 2011.

Doornenbal, J., Pols, W. & Oenen, S. van (red.) (2012). *Werken in de brede school. Een pedagogische benadering*. Bussum/Naarden: Coutinho.

Masschelein, J. (red.) (2010). *De lichtheid van het opvoeden. Een oefening in kijken, lezen en denken*. Leuven: Lannoo Campus.

Minnaert, A.E.M.G. (2005). *Maakt het verschil? Over onderwijskundige en orthopedagogische zorg voor leerlingen in het onderwijs*. Tijdschrift voor Orthopedagogiek, 44, 367- 373.

Hermesen, J. (2010). *Stil de tijd*. Amsterdam: Arbeiderspers.

Landelijk Steunpunt Brede Scholen (2011). *Verschijningsvormen Brede scholen 2011*. Z.p.: Landelijk Steunpunt Brede Scholen.

Van Oenen, S. & Hajer, F. (red.) (2004). *De school en het echte leven. Leren binnen en buiten school*. Amsterdam, SWP.

Pols, W. (2012). Samen leven, samen leren. In: Doornenbal, J., Pols, W. & Oenen, S. van (red.). *Werken in de brede school. Een pedagogische benadering*. Bussum/Naarden: Coutinho

Schreuder, L., Valkestijn, M. & Mewissen, S. (2008). *School met 5 O's. Onderwijs, ontwikkeling, opvoeding, opvang en ontspanning in één dagarrangement*. Amsterdam: SWP.

Schreuder, L., Boogaard, M., Fukkink, R. & Hoex, J. (2011). *Pedagogisch kader kindcentra 4-13 jaar*. Amsterdam: Reed Business.

Singer, E. & Kleerekoper, L. (2009). *Pedagogisch kader kindcentra 0-4 jaar*. Maarssen: Elsevier 0- tot 4-jarigen.

Steenbeek, H. & Uittenbogaard, W. (2009). *Bèta talenten van jonge kinderen in kaart*. Panama post 28, nr 1, 89-100.

Studulski, F. e.a. (2010). *Op weg naar het integraal kindcentrum een verkenning*. Amsterdam: SWP.

Taskforce Onderwijs – Kinderopvang (2010). *Dutch design*. Utrecht: MO-groep.

Vos, H. de, Wielers, R. de & Glebbeek, A. (2009). Overheidsonmacht in de jeugdzorg: een pleidooi voor omwegbeleid. In : *Investeren rondom kinderen*. RMO/RVZ: Den Haag.

Weggeman, M. (2007). *Leidinggeven aan professionals? Niet doen! Over kenniswerkers, vakmanschap en innovatie*. Schiedam: Scriptum.

Winter, M. (2010). *Verbeter de wereld begin bij de opvoeding*. Amsterdam: SWP.

www.alert4u.nl

www.bredeschool.nl

www.nji.nl > dossier brede school

www.ogo-academie.nl

www.talentenkracht.nl

www.anderetijdeninonderwijsenopvang.nl

Colofon

Auteur: Jeannette Doornenbal
lectoraat Integraal Jeugdbeleid,
Hanzehogeschool Groningen

Eindredactie: Anki Duin, Lucy Beker

Ontwerp en vormgeving: Afdeling Vormgeving, Assen

Druk: Ten Brink, Meppel

ISBN: 978-90-819159-0-8

'Opgroeien doe je maar één keer' is geschreven als een praktische handreiking voor iedereen die werkt in of wil starten met een kindcentrum. Belangrijk kenmerk van een kindcentrum is dat onderwijs en opvang er intensief samenwerken. Deze uitgave laat zien hoe die samenwerking vorm kan krijgen en biedt de basis voor een gezamenlijk pedagogisch ontwerp. Geen blauwdruk, wel ondersteuning en inspiratie. Met een checklist om te komen tot uw eigen pedagogisch kader.

Jeannette Doornenbal is lector Integraal Jeugdbeleid aan de Hanzehogeschool van Groningen.

Eerder publiceerde zij *'Ploegen en bouwen. De brede school als open les-gemeenschap'* (2007), *'Jeugdbeleid: hulp of last?'* (2008) en samen met Saskia van Oenen en Wouter Pols *'Werken in de brede school. Een pedagogische benadering'* (2012). Van 1997 tot 2006 was Doornenbal regio-directeur bij het Regionaal Expertisecentrum Noord Nederland cluster 4 (speciaal onderwijs). In 1996 promoveerde ze op het onderzoek *'Ouderschap als onderneming. Moeders en vaders over opvoeden in de jaren negentig'*.

Project Andere Tijden in onderwijs en opvang

'Opgroeien doe je maar één keer' is een uitgave van het project *Andere Tijden in onderwijs en opvang* en onderdeel van de serie 'Werk maken van kindcentra'.

Deze serie bestaat verder uit:

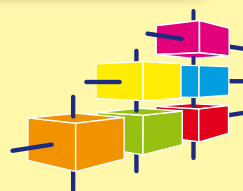
- Het magazine *'Wij maken werk van kindcentra. Portretten van pioniers'*.
- De film *'De toekomst uitvinden. Kindcentra in beeld'*, in samenwerking met het APS.
- Het Praktisch Advies *'Slim personeelsbeleid op weg naar een kindcentrum'*: tien vragen met antwoorden en oplossingen uit de praktijk.
- De leergang *'Samen werken aan een kindcentrum'* voor managementduo's uit onderwijs en opvang.
- De brochure *'10 Adviezen, naar een dagarrangement voor alle kinderen'*, beleidsadvies in samenwerking met de Werkgroep Onderwijs Kinderopvang.

Al het materiaal is te bestellen en te downloaden op:

www.anderetijdeninonderwijsenopvang.nl

9 789081 915908 >

Andere Tijden in onderwijs en opvang

Een samenwerking van VOS/ABB, Brancheorganisatie Kinderopvang, PO-Raad, Het Kinderopvangfonds en BOInK